1937

ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

Н. Бутович

Ч. 4.

Opłata pocztowa uiszczona gotówką.

ЛІТОПИС
ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАНИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ
IX. Річник

ЧИСЛО 4 КВІТЕНЬ 1937

НАСТУП ПІХОТИ.
Автентична світлина з бою в галицькім селі.

МИКОЛА ЛЕБЕДИНСЬКИЙ

Весняний вітер чую...

Весняний вітер чую.
Як гіпоґриф дуднить він над степами.
Горять дими рожево над шляхами —
Хтось чітко гострить зброю...

Гей, в полі — там димове.
Хтось черпає з озер вишневі піни.
Діброви — з казки ясні королівни —
І маки... маки з крови...

І крик — як громовиця!
І змії мідяні... і карі коні...
Падуть на тік залізний дзвони —
Дощем лопоче криця...

Весняний вітер чую...
Як гіпоґриф дуднить він над степами.
Горять дими рожево над шляхами —
Хтось чітко гострить зброю.

Весняний вітер чую.
У грудях юність розпалила чуги.
О, встаньте думи, встаньте юні други —
Я ще раз помандрую!...

Фраґмент з чортківської офензиви

Написав: *Гакстен.*

В першому відвороті в маю 1919 р. 4. Золочівська Бриґада опинилася в селі Заліссю на полудневий схід від Чорткова. Бриґадою командував полковник Чмелик. Шеф штабу сотник Остап Луцький морочився з виконанням наказу чи не Начальної Команди, щоб провірити бриґадні обози та позбутися зайвих підвод і возів. Що дальше, ніхто з нас не знав, всеж духово ми почувалися бадьоро. А там вже й прийшли сірим ранком вістки про чортківську перемогу. Бриґада не брала участи в чортківському проломі, а по ньому рушила вперед як запас на Швайківці — Копичинці, перейшла ранком через місточко Сухостав і в погідне пополудне дня 11. VI. опинилися в селі Кобиловолоках. Село велике — за кватири нетрудно було.

А другої днини — 12. VI. — ще до сходу сонця візвав мене бриґадний лікар Мантуляк та видав наказ уладити відсильну точку біля місточка Янова в звязку з сподіваним боєм.

Сонце вже сходило, як ми кількома фірами з доконечним санітарним матеріялом і санітарами поспішали яром в напрямі Янова. Наздігнали оперативний штаб бриґади, що був верхом на конях. На краю ліса до Янова штаб завернув на горб над яром і остановився слідкувати за боєм. Ми розтаборилися якого пів км. від нього біля води.

Бриґада йшла в наступ з двох боків. Дорогою на Мшанець наступав сотник Іванів своїм 8. полком, а сотник Ґаздайка 7. полком наступав полями в напрямі Підгайчик.

Днина була ясна і весела й до 10 години ранком не було у мене ще ранених. Зате прийшла вістка, що 8. полкові тяжко йшло в бою вздовж дороги на Мшанець. Там і ранили тяжко четаря Стасюка. З відсильною точкою за 8. полком стояв санітарний хорунжий М. Заячківський.

Під Підгайчиками на полях затяжно працювали наші скоростріли й артилерія чи не батерія 1/4. Перші ранені оповідали про тяжкий бій, в якому брало участь й мазурське населення Підгайчик. Коли вдерлися наші стрільці в село, то і там обстрілювали їх зпоза будинків і плотів. Небавом принесли санітарі тяжко раненого поручника Панчишина родом з Золочівщини (чи не з Трудовача?). Дістав стріл в черево. Наші частини відкинули противника і подалися за ним на Теребовлю.

Ранених наших (поляків не було) відослав я до Копичинець, а в ночі поручник Панчишин помер. Другої днини завезли ми його тіло до Теребовлі і там бриґадний духовник о. Лучинський передав його місцевому парохові, щоб похоронити на тамошньому цвинтарі. Ми мусіли поспішати за бриґадою.

Ще тої самої днини перевели ми в Острівчику бранку, якої до цього часу ніхто не переводив. Бранку переводило нас трьох, а новобранці відразу йшли дальше. Тільки в цьому одному селі набрали ми поверх сто люда. З 13. на 14. VI. ночувала бригада в Струсові, дальшу ніч в Ладичині. В Луці мали ми ще один постій, а я маленьку історійку з кватирою.

Винайшов мені санітар кватиру в школі, хоч я не дуже то вибаґливий був. Дуже бідькалася місцева учителька, до того убрана в народній стрій, що займаємо їй покій. Прецінь її чоловік також старшина, помер в Тернополі. Її тон і постава вплинули так далеко на мене, що я при кватирі не опирався. Преспокійно казав моїм конюхам заняти кватиру в школі, а сам подався в селянську хату. Там радісно нас приняли. Син служив при УСС, а історію кватири в школі мені вияснили. Учителька була не українка, хоч в українськім народнім строю. А муж її дійсно помер.

Пізною ніччю на 16. перейшла бриґада Тернопіль і не маючи боїв йшла походом аж під Поморяни, де звела, як вже раз згадувано, новий бій з ворогом. По дорозі в Ходачкові великім валялися на громадському оболоні артилерійські стрільна. Це польське населення силою примусило якусь батерію з І. Г. К. покинути амуніцію.

Моя виправа на Закарпаття

Написав: *Іван Молєщій*, сот. У. Г. А.

В книжці Ортоскопа: „Державні Змагання Прикарпатської України", що вийшла 1924 р., сказано: „Західньо-українські війська обсадили в січні 1919 р. Східнє Закарпаття. Зайнято: Сигот, Хуст, Тячево, Мукачів, Берегів і Ужгород". Справді були три виправи на Закарпаття, та жадна не вдалася. Майже рівночасно вийшли два збройні відділи: коломийська ґрупа й станиславівська.

Дня 14. I. 1919 р., коломийська ґрупа, розбивши мадярів під Раговом, зайняла Марамарош Сигіт. Однак дня 17. I. війська румунсько-мадярські розбили її та прогнали з Закарпаття. Друга, станиславівська ґрупа, дійшла аж під Мукачів, та під сильним напором мадярських військ завернула. Третя виправа відбулася 19. I. 1919 р. із Самбора на Ужгород. Через брак більших операційних одиниць та получення з Начальною Командою, українські війська не зайняли ані одної із згаданих місцевостей.

Як учасник виправи на Ужгород, подаю її перебіг на основі власних записок.

Іван Молєщій.

I.

До земель, що їх після розпаду Австрії не вдалося відзискати для української держави через брак своєї армії, належала Закарпатська Україна.

На Національні Збори, що відбулися, як вже сказано, 19. X. 1918 р. у Львові, прислали закарпатські українці розпучливе письмо, і просили, щоб їх прилучити до української держави. По розвалі Австрії, робили закарпатські українці великі старання, щоб обєднатися з українською державою, та брак своєї армії довів до того, що Закарпатська Україна опинилася в чужій державі. Коли під кінець 1918 р. заносилося на окупацію Угорщини військами коаліції, скористали з цього чехи, і як союзники антанти зайняли Закарпатську Україну, не думаючи вже залишити її колинебудь.

Також мадяри не хотіли зректися українських земель. В грудні 1919 р. видав угорський уряд закон про автономію для українців. З комітатів Марамарош, Угоча (Ugocsa), Берег і Уг утворено автономну країну під назвою „Руська Країна". Мала це бути ґубернія з осідком ґубернатора в Мукачеві. Іменовано вже навіть міністра для українських справ і віцеміністра для освіти. Однак заповідженої автономії не введено в життя. Та закарпатські українці не покидали думки про обєднання з українською державою.

II.

Дня 3. січня 1919 р. Українська Національна Рада в Станиславові проголосила злуку всіх українських земель з-під бувшої Австрії з Українською Народньою Республікою. Дня 17. січня 1919 р., повідомив президент Української Національної Ради Д-р Евген Петрушевич Чехословацьку Республіку, що українські війська займуть Закарпатську Україну. І вже 18. січня дістав я наказ зайняти комітат і місто Ужгород (Унґвар).

III.

Під цю пору був я командантом Запасного Коша в Самборі. Кіш творив залогу міста, вишколював стрільців і доповняв походовими сотнями боєві частини ґрупи ґенерала А. Кравса. В січні 1919 р. просив я про приділ до фронтової частини. І саме в дні повідомлення чехів, що українські війська займуть Закарпаття, дістав я наказ зявитися в Окружній Військовій Команді міста. Окружний командант сотник М. Мельник передав мені наказ Команди Корпусу (Стрий) такого змісту (дословно): „Сотника Івана Молєщія назначую командантом усіх військових справ політичного комітату Ужгород (Унґвар). Йому підлягають усі військові й цивільні власти цього комітату, без огляду на свій військовий чи цивільний ступінь. Тамошні власти уділять цьому представникові всякої помочі, потрібної до влаштовання військових, політичних і адміністраційних справ комітату".

Стільки говорив наказ. Дальші інформації були устні. Виходило з них, що ужгородський комітат як res derelicta, вільний від чужої влади. Треба тільки зявитися там і надати йому свою владу. Я мав проголосити тимчасовий основний закон про державну самостійність українських земель бувшої австро-угорської монархії, ухвалений Українською Національною Радою 13. XI. 1918 р. та постанову Української Національної Ради як передпарляменту Західньо-Української Народньої Республіки з 3. I. 1919 про обєднання всіх українських земель в одну суверенну Українську Народню Республіку. Від хвилини цього проголошення мала зобовязувати на цій території тільки українська влада. У інших справах так військових як і цивільних мав я повну свободу ділання.

Я вважав це для себе за велику честь проголосити населенню поворот української закарпатської землі до великої воскресшої української держави. Одно тільки бентежило мене, що тут легко може прийти до збройної розправи. І кожний, хто знав наше загальне положення, легко здавав собі справу, що шукати собі свіжого ворога, це державне самовбійство. Бо збройний виступ проти чехів, сильних мілітарно й добре зорґанізованих мусів би скінчитися для нас цілковитою невдачею. Молода українська держава, ще не зорґанізована, потребувала доброго сусіда, а таким безпосереднім сусідом-народом, що міг нам помогти, вважав я чехів. Таке було моє переконання. Однак як старшина хотів я виповнити наказ якнайкраще.

В Запасному Коші не було тоді війська, що могло б сповнити якслід таку важну місію. Днів тому кілька відійшли із Запасного Коша дві походові сотні до ґрупи ґен. Кравса. Все ж таки треба було конче зібрати якийсь узброєний від-

діл, щоб було ким розпочати діло. Щоб вивязатися із повіреної й відповідальної місії, просив я одного куреня, 5 старшин і 4 скоростріли. У поспіху далося стягнути з ріжних команд, що були під цю пору в Самборі, 65 стрільців (!) і 4-ох скорострільців з одним скорострілом (!). Кожний стрілець мав у набійниці по 25—30 набоїв, скорострільці дістали 6 коробок набоїв. Ось ціла збройна сила, що мала перевести почесну виправу й прилучити ужгородську землю, віками відділену від українських земель, до воскресшої української держави, і надати їй свою владу. Стрільці лихо одіті, зле узброєні, перемучені світовою війною, не зовсім надавалися до так важного діла як окупаційна акція. Певне, що про якусь збройну акцію з такою силою не було тут і мови. Я докладно здавав собі справу з висліду такої акції на випадок збройного опору. Та як карний старшина старався я доглянути в цій виправі якоїсь глибшої невідгаданої інтенції вищої команди, а навіть став „трохи вірити", що ужгородська земля це res nullius.

До помочі приділено мені ще одного старшину, четаря Яворського, людину військово не вироблену, знаного пізніше комуніста. Дня 19. І. 1919 р. раненько четар Яворський привів на двірець „піхотну частину окупаційної армії", а я „технічну частину". Був це один скоростріл і його обслуга 4-ох стрільців і полева кухня, що мала тільки два баняки й двох кухарів. Як „начальний вожд", відобрав я звіт від „команданта піхотної частини" і післав його до Команди Двірця запитати, коли можна буде „вантажити армію". Потяг був ще не приготований. Я підійшов до стрільців; були пригноблені. Треба було якось розвеселити їх і підбадьорити. Я пояснив ціль нашої виправи. Як стрільці довідалися, що їдуть на Закарпаття і що там приберуться й узброяться, зраділи. Хтось грозив, що як стріне гонведа, то пригадає йому їх геройства й бешкети в Галичині. Мене врадувала ця зміна в настроях стрілецтва.

Командант двірця зголосив, що потяг готовий вже до відізду. Потяг складався з паровоза, одного особового воза й 6 товарових возів. Паровіз прикрашено жовто-блакитним прапором. Безпосередньо за паровозом був особовий віз. У другому возі приміщено скоростріл з дулом зверненим на двір, готовий кожної хвилини до стрілу. В трьох дальших возах, де були полеві печі, розмістилося вигідно стрілецтво; в передостанньому була кухня. Останній призначений на коні від кухні, був порожній. Як казав кухар: коні supponiert[1]).

По завантаженні виїхав потяг на Сянки. О год. 9 прибув до Сянок. До потягу підбіг начальник стації і повідомив мене, що Команда Корпусу кличе мене до телефону. Команда Корпусу, надаючи своїм частинам звідомлення Начальної Команди, повідомляла „ґрупу Молещія"" в дорозі, про загальне положення „української зброї". Телефоноґрама звучала (дослівно): На північ від Львова ми заняли лінію: Вулька Мазовецька — Мшана. Під Львовом і на південь без змін. Угорська Україна: Наші частини в Ужгороді (Унґвар). Начальник Штабу: Полк. Мишковський. Ці частини, що про них згадувало звідомлення, прибули щойно до Сянок, а комунікат ґенерального штабу подавав, що вони вже в Ужгороді. Ну що ж, може Начальна Команда хотіла цією дорогою заохотити „вождя окупаційної армії" до переведення окупації за всяку ціну?...

О год. 10. виїхав потяг на Ужок. Залізничий шлях покривала груба верства снігу, через те від Сянок їхав потяг поволі. В Ужоці сильно збентежився урядник стації появою несподіваних гостей. На запит, чи глибокий сніг не перешкодить дальшій їзді, не давав зразу відповіді, вдавав, що не розуміє української мови. Так само годі було дістати відповідь із дальшої стації. Збентежені урядовці випитували про ціль транспорту, про пасажирів і т. п. Вже від довшого часу не курсували цим шляхом потяги. Кожний перестанок давав знаки віздждати повільно. На стації Чорбадом запитував урядник мадяр чеського команданта двірця в дальшій стації в Волосянці (Hajaszd), чи може пустити дальше якийсь незнаний військовий транспорт. Я заявив урядовцеві, що такі запити зовсім недоцільні, бо транспорт навіть в разі відмови поїде дальше, не зважаючи не то на позволення, але навіть на сиґналові знаки. Урядовець передав це дальше.

Стрільцям заповів я гостре поготівля. До помочі машиніста приділив я меткого підстаршину й одного стрільця. Його завданням було слідити далековидом залізничий шлях і стацію Волосянку; в потребі мав підтримувати холоднокровність машиніста й підбадьорувати його. Потрібні вказівки дістав машиніст ще в Ужоці. Із гарячкових телефонічних розмов залізнодорожних урядовців висновував я, що чехи схотять заатакувати нас. Треба було поступати обережно й холоднокровно.

Потяг наближався поволі до Волосянки. Вечоріло; сонце заходило криваво й освітило потяг. Семафор давав знак: стій! Я велів здержати потяг. З віддалі, приблизно 1400 м, видно було безладну біганину по стації. Зо стаційного будинку вибігла розстрільна, перебігла гусаком залізничий шлях і хильцем ховалася за узгіря. Не зважаючи на це, велів я їхати обережно дальше. Від стаційного будинку давали нагальні знаки спинити потяг. Приблизно 800 м від стації потяг станув у друге. Я вийшов з потягу й глянув через далековид. На узгірю, що тяглося майже рівнобіжно із залізничим шляхом, лежала досить густа розстрільна в силі коло одної сотні. На крилах і по середині розстрільної причаїлися три скоростріли, позаду ближче шляху стояв якби якийсь відділ; була це мабуть резерва. Нагло прошили повітря три стріли, що слідували по собі дуже швидко.

— Пане сотнику, скоростріл шле нам привіт і пробує мірника — говорив підстаршина від скоростріла. Стрільна зарилися в насип близько паровоза і викресали огонь в камені.

— Добре потрапляють. Може би так їм щось у відповідь? — говорив „спец" від скоростріла.

— Не вільно!

[1]) Припустім, що там є коні.

Бувші У. С. С. зі села Трофанівка, пов. Коломия.

Симотюк Мих., Пашанюк Мик., Демчук Василь, Угринчук Дм., Демчук Стефан, Драґан Петро, Рурак Мик., Качуляк Василь, Корбутяк Лесь, Томчук Семен, Деделюк Юрко, Далавурак Дмитро, Ґушул Гр.

Світлив Мр. Юліян Букатович.

В потягу заметушилось. Я перебіг біля потягу й заглянув у вози. Стрільці з крісом у руці ждали наказу. Коротка надума й рішення: Нас рішуче замало. Вони відкриють огонь по возах і не позволять навіть вискочити з потягу та візьмуть верх. Треба вийти з честю з такого приняття... Втім паде друга серія стрілів. Бренькнуло вікно; набій пробив шибу й застряг у стіні, мало що не вбив джури. Другий набій впав перед возом біля мене, третій ударив в рейку. Виходить, чехи провокують нас. Паде наказ:

— Десятник Сенета! З хоруговкою на тендер! Сиґналізуйте: Припинити огонь!

Сиґнал повторено тричі. Чехи мовчали. Я скочив на сходки й велів їхати дальше. Знову повторено нагальні знаки спинити потяг. Потяг затримався приблизно 500 м від стації. Стрілецтво вже розюшилося. Чехи уставляли на стації поквапно скоростріл. Я зіскочив із сходів і скорим кроком пішов у напрямі стації.

Мені назустріч ішов якийсь старшина трохи збентежений. Був це командант двірця в Волосянці (Hajaszd) поручник 31. чеського полку піхоти Потужнік. По обопільному військовому привіті, я спитав його про військовий ступінь, а потім, чи розуміє українську мову. Він не знав української, я чеської. Кінець-кінцем ми погодилися порозуміватися німецькою мовою. Я заявив йому, що я відпоручник Української Галицької Армії. Маю наказ зайняти ужгородський комітат і проголосити тут українську владу. Це помітно схвилювало його. Свиставкою призвав ордонанса й щось йому сказав. За хвилину зявилися старшини (5), здається курінний і сотенні команданти. Не представляючись, стали поквапно випитувати, хто я, чого туди прибуваю, яке завдання „цього куреня“[1]) і т. п.

Западала вже ніч. Брав сильний мороз.

— Панове! Мені холодно. Я не заміряю давати подрібних вияснень на морозі. Прошу до потягу, там тепліше. Щоправда там вибиті вікна, та це ваші скоростріли так гостинно вітали нас перед хвилиною.

Порозумілись між собою і просили мене до команди двірця. Ледви ми ввійшли до ждальні двірця, прибігли за мною схвильовані підстаршини, і зголосили, що чеська розстрільна підходить до поїзду. Я успокоїв підстаршин, велів позамикати вози, розміститися вигідно і ждати дальших приказів. Чехи чуючи це, помітно зраділи й негайно вислали одного старшину з якимсь наказом. Тепер представився я всім старшинам так, як командантові двірця. Споважніли й морщили чоло. Вивязалася дискусія.

Один старшина, здається штабовий, сказав зараз на вступі, що ціла ця виправа, це або досить

[1]) Чехи бачили 7 возів і думали, що це цілий курінь.

Евакуовані до Мукачева в 1919 р. залізничники У. Г. У.

загадочна поведінка українського уряду, або це тільки моя авантура. Це схвилювало мене. Уважаючи це за принизливе для моєї чести, я заявив, що такий висказ, це обида. Я як старшина української армії, зажадаю належної сатисфакції через українське представництво при чеському уряді. — Правда, я не маю ніякого обовязку леґітимуватися перед старшинами, що нас витали скорострілом, однак щоб переконати вас, що занадто сміло висказуєте свої здогади, прошу, тут наказ вищої команди. — Ясно, що чех не вмів прочитати наказу, та все ж таки зорієнтувався й перепросив мене.

По цім вступнім інциденті сказав я, що говорю на основі повновластей. Я запитав їх, на якій підставі зайняли вони Закарпатську Україну, передусім ужгородську землю. Моя команда поінформувала мене, що цілий ужгородський комітат вільний від чужої влади. На це відповіли мені чехи, що вони є окупаційною армією Антанти і мають мандат на окупацію цілого українського Закарпаття (ruthenische Bevölkerung). Окупацію переводять з наказу маршала Фоша. Залізничий шлях Ужок—Ужгород і ріка Уж це демаркаційна границя їх окупаційної території і цієї границі вони боронитимуть. На це сказав я: — У мене мандат українського народу на українську землю. Маю наказ проголосити злуку ужгородського комітату з Західньо-Українською Народньою Республікою і надати їй українську владу.

— Тепер скажіть ви нам, на чім опирає український уряд свої претенсії до цієї землі? — питав чеський старшина.

— На праві про самовизначення народів у дефініції през. Вільсона. Право це, як відомо, лягло в основу мирових переговорів. На цій основі будуєте ви свою державу на своїх землях, а ми українці на своїх. Ужгородський комітат, це українська земля, і в мене наказ приєднати її до української держави.

— Це слушно й правильно — сказав поважно старшина, що досі мовчав. — Однак, це діло дипльоматії. Ми, як армія, не покликані вирішувати національних прав. Крім цього прийміть до відома, якщо ще не знаєте — що дня 17. І. приїхала до Ужгороду українська делеґація з повновластями українського уряду; делеґати переговорювали з нашим командантом полк. Ciaffi в справі границь, приязних господарських зносин і транзіту. Щоб приспішити розвязку цих питань, поїхала делеґація до Праги.

Вони подали мені прізвища українських делеґатів. Здається мені, що одним з них був от. Т. Рожанковський.

В розмову вмішався найстарший з них. — Мені таки неясна ця ваша збройна виправа. Є два способи — говорив він — доходити своїх територіяльних прав: спосіб мирний т. зв. дипльоматичний, і другий збройний. При першому, до цілі ведуть уклади; мірилом другого пястук. Однак перший спосіб виключає другий. Якже тепер поясните, пане відпоручнику, таку суперечність поступовання: Дня 17. І. вислав український уряд делеґацію, що має мирним способом доходити прав територіяльних, а два дні пізніше, сьогодні 19. І. висилає збройну частину і силою велить зайняти цю територію...

Я не мав на це ніякої відповіди.

— Хіба ж признаєте, — говорив він — що один вчинок перечить другому. І через те я вас, не хотячи, обидив. Він устав, прибрав горду поставу й сказав: В імені найвищої команди окупаційної армії жадаю, щоб ваша збройна частина, до 12-и годин покинула нашу окупаційну територію. Інакше розброїмо частину й інтернуємо.

Тепер могла рішити щось в цій справі тільки Начальна Команда в порозумінні з урядом. А що з Нач. Ком. не можна було дістати ніякого получення, бо від часу революції телеґрафічна лінія була зірвана, я зажадав від чехів письменної деклярації, що вони мають мандат на окупацію Закарпаття. Переговори тривали майже три години.

Вкінці чехи зредаґували мені письмо в лагідному тоні, що кінчалося вже не наказом, але просьбою, щоб я покинув їх окупаційну територію. Письмо підписав командант 1. куреня 31. полку окупаційної армії ритм. Кнобльох. Ось дослівний переклад цього письма, яке було написане по чеськи:

Відозва.

Підписаний командант І. куреня, 31. полку Ч. С. проголошує делеґатові й командантові сотні п. Іванові Денисові Молєщій, що залізний шлях Ужгород—Ужок і цілу ріку Унґ (Уж) приділено нашому війську як демаркаційну лінію (границю), а також лівий берег і згаданий шлях в тих місцях, де переходить ріку, а саме за згодою Союзників (Антанти), наслідком того, ця лінія зайнята нашим військом.

Повідомляє також, що 17. І. українські делеґати приїхали з Чап до Ужгороду, де з нашим командантом, полк. Ciaffi переговорювали про границі, транзіт і про приязні господарські зносини. Для приспішення цих питань, поїхала відповідна комісія до Праги.

Длятого просив я п. сотника Молєщія, щоб опустив згадану станицю Гаясд (Волосянку) і Ужок тому, що не був вірно поінформований про визначені нам границі, почім пан сотник, по моїм вияснені, опустить станицю Гаясд і Ужок.

Волосянка, 19. І. 1919.

Командант І. куреня: Рудольф Кнобльох, ритмайстер.

Хоч неприємний був такий вислід справи, не залишалося нічого як відійти справді.

Стрільці переночували в возах, я в неопаленій кімнаті начальника стації. Чергового дня раненько повідомив я стрільців, що вже вертаємося. Здивувалися дуже.

— Як, то ми вже не їдемо в Ужгород?...

— Ні!...

Дня 20. І. 1919 р. верталася окупаційна частина на свої первісні позиції.

Як дійсно було з проводом Пресової Кватири У. С. С.?

Поява „Історії Леґіону Українських Січових Стрільців 1914—1918“ Осипа Думіна, виданої „Червоною Калиною“, викликала вже доволі рецензій та критик, назагал дуже прихильних. Появилася теж критика її й у „Новій Зорі“, (з 7. І. 1937. ч. 1. (1001) д-ра Осипа Назарука. І вона ніби прихильна, та заразом і робить важкі закиди, не так авторові історії, як Видавництву, мовляв „історія без хребетного стовпа“, бо не згадано в ній про те, як і хто зорґанізував стрілецьку літературну творчість. Винно тут, каже д-р Назарук, Видавництво, що не звернулося до орґанізаторів Пресової Кватири УСС у Коші, що всі ще жиють. Цей закид оправданий. Справді, колиб Видавництво було це зробило, не було б цих недостач, які лишилися в творі О. Думіна, як напр., що Андрій Бабюк редаґував „Самохотника“ ввесь час (і таке виходить зо стилізації речення). А воно так не було. Андрій Бабюк був правда основником „Самохотника“, та видав тільки 3—4 числа його, а дальше був редактором Клим Кузьмович. Про нього в Історії нема взагалі навіть згадки, а треба було. Це був талановитий молодий письменник. Погиб у часі останньої російської офензиви в 1917 р.

По відході Кл. Кузьмовича в поле 1916 р. перебрав я редаґування „Самохотника“ й редаґував уже аж до жовтня 1918 р.

Це є недостачі Історії, але не аж такі, щоб вона була без хребетного стовпа. Хоча „Пресова Кватира УСС у Коші“ зробила дуже багато для УСС, то всеж таки твір О. Думіна це передусім історія воєнних ділань УСС. Що ж до історії самої „Пресової Кватири УСС“, то ці недостачі й недомагання направлять самі орґанізатори та співробітники УСС, коли спільними силами виготовлять окрему історію Пресової Кватири УСС у Коші.

А все ж добре воно, що д-р Назарук звернув увагу на недотягнення в Історії Леґіону УСС, лихо тільки, що заразом сам уводить баламуцтво. А саме подає невірні дані про свою участь у Пресовій Кватирі УСС. Д-р Назарук пише про себе: „Воістину нерадо, та для історичної правди конечно мушу згадати, що від весни аж до кінця істнування леґіону я нижче підписаний кермував Пресовою Кватирою УСС з доручення коменданта Коша“...

Чи так справді було?

Я не можу говорити про час „від весни 1915 р.“. бо до Прес. Кватири приділила мене Кошова Команда що тільки в Свистільниках десь із кінцем зими 1916 р., тому про цей час нехай говорить її перший орґанізатор тов. Микола Угрин Безгрішний. У листі до мене пише він м. і.: „Плян Пресової Кватири“ в Коші привіз я іще з Праги з готовою печаткою, коли ще про д-ра Назарука в Коші УСС і чутки не було. Порозумівся я з кошовим Никифором Гірняком й він по військовому згодився на моє головування та рівночасно подбав у корпусі для зручнішої праці в „Прес. Кватирі“ про моє іменування на підхорунжого УСС. З приїздом Меленя, а потім д-ра Назарука я особисто попровадив так діло, щоб і Меленя й потім д-ра Назарука втягнути до праці, як вибраних голосами голов (по першім голові бл. п. Меленю д-ра Назарука). Одначе ніяка команда поза Кошем не признавала того й мене аж до кінця вважали орудником Прес. Кватири та в усяких справах зверталися тільки до мене (Доказ хоча б листи до мене от. Гриця Коссака, що зберігаються в Музеї Н. Т. Ш.)“.

Тільки тов. Угрин. Від себе я можу говорити тільки про час мого урядування в Прес. Кватирі, себто від весни 1916 до 1918 р. до виїзду Коша УСС. на Україну. Увесь цей час д-р Назарук не був провідником Прес. Кватири, а був ним тов. Микола Угрин Безгрішний. І загалом, за весь той час бачив я раз, а може двічі д-ра Назарука в Прес. Кватирі у с. Пісочній. Зайшов із кимось приїздним до Коша на якої півгодини, поговорив з нами й то про справи незвязані з Прес. Кватирою та й пішов.

І не міг він частіше заходити, бо не сидів у Коші, тільки у Львові, де був редактором видань „Просвіти“ або їздив „слідами УСС“, себто їздив оглядати стрілецькі побойовища, їздив на Волинь, щоб приглянутись, як там УСС (передусім четар М. Саєвич), орґанізують українські школи та як учать у них — очевидно все на те, щоб опісля могти це описати. І тут заслуга д-ра Назарука, що її йому ніхто не відбере. Значить, можна вважати, що тоді д-р Назарук був співробітником Прес. Кватири, а не провідником її.

Правда теж, що д-р Назарук виготовив для Прес. Кватири шабльони, як списувати важні документи та як випитувати наочних свідків і учасників стрілецьких боїв і як те все списувати. Це знаю, бо ті шабльони я бачив і ми всі здебільша держалися їх.

Що д-р Назарук був головою тільки **від 20 червня 1915 р.** до 16 жовтня того ж р. (отже всього чотири місяці), на це є доказ у „Вістнику Пресової Кватири“ з 1916 р., де це виразно зазначено. (Вістник Пресової Кватири ч. 1—3 є в Музеї Н. Т. Ш.). Другий доказ це „Хроніка Коша УСС Том І“., там теж скрізь підписаний як орудник Прес. Кв. тов. М. Угрин-Безгрішний.

Це пишу на те, щоб пригадати д-р. Назарукові, як воно справді було та щоб через неправдиві дані не ширилося баламуцтво.

Антін Лотоцький

урядовець „Пресової Кватири“
в рр. 1916—18.

Війна і фамілія

Підчас кривавих визвольних змагань Української Нації — в яких я кервавився якийсь час як помічник рахункового в канцелярії III. куреня VI. бригади, I. Гал. Корпусу(я мав 16. літ) — на мою долю пристали комплікації подвійної натури: стратегічні (очевидно) і — виїмково-фамілійної. Річ у тому, що командантом III. куреня був мій рідний брат Михайло. (Другий мій брат-хорунжий Юрко — був у зовсім іншому курені). І ось з цього повставали для мене нераз неприємні ситуації.

Ось одного вечора впадаю на кватиру мого брата, де якраз було кількох старшин і гукаю вже здалека:

— Міську! Я бачив перед хвилею...

Тут брат як не гримне:

—Як ти стоїш?

Пригадав я собі в одній хвилині, що я при війську, випрямився, вдарив в дах і вирепетував:

— Го-л-л-ошу слухняно, пане поручнику, що я бачився перед хвилиною з... з нашим... татом!

— Де?!

— При відступі наш тато втік з хати разом з фірою і кіньми і тепер хоче вступити до армії!

— Диви!... Ну, ну... Спочинь...

На другий день брат велів тата вписати на листу запасного стану нашого куреня і приділив його до трену. Тато возив нашу канцелярію.

Подібні ситуації повторились ще кілька разів пізніше. Не дурно, коли я раз випадково зустрівшися з Юрком — намовляв його старатися за приділ до нашого куреня, він відповів щиро:

— Іди, дурний.. Свій — гірший свиня, як чужий.

Ну, зажив я з татом. Але тут я попав під ковало. Десь раз — на якійсь кватирі, на якій було кількоро дівчат, я зачав підлабузиноватися до одниеї. Дівчина нічого проти того не мала. Але на нещастя підслухав це тато — взяв мене не бік і вчесав мені патерностер.

— Ти, смаркачу якийсь, ти сякий, такий... сину, то ти вже дівчат, я забороняю. Я собі ще пояса на тебе возьму... ти...

Стояв я смирно, але дух мій вояцький збунтувався. Щож воно е? Подвійна команда? Або ми є при війську, або ми цивільбанда. Нічого я не відповів, але подумав собі: — Чекайте, тату, при фасунку дістанете найгірший бакун... Побачимо, хто має вищу шаржу...

Такі то, бачите, історії. На будуче раджу кожному, ніколи не вибиратися на війну з такою широкою фамілією.

Федь Триндик.

ОДИН З БОЄВИХ НАКАЗІВ З БЕРЕЗНЯ 1919. Р.

Подав: І. К.

Загально відомо, що в березні 1919. р. розпочалася була друга фаза української офензиви на залізничий шлях Львів—Перемишль, щоби відтяти Львів від його бази — Західної Галичини й в цей спосіб і його самого заняти. Вихідними становищами для тієї офензиви була часть відтинка І. Групи 8. Самбірської Бриґади (званої також „Ґрупою Рудки“, або „Ґрупою Гофмана“), з головним напрямом удару на Вовчухи — Родатичі. Ця офензива розпочалася 7. березня 1919. р. — Слідуючого дня, це є 8. III. — як пише Гуперт, автор книжки „Валькі о Львув“, цілковите й тревале відрізання Львова від світа не улягало вже жадному сумнівови. Українці дійшли по битві під Вовчухами здовж залізничого шляху аж під саму Судову Вишню, де знищили так званий „Ксенжий Міст“, а крім того збурили під Медикою так ґрунтовно тамошній залізничий міст, що направа тревала 3 дні та унеможливила доїзд з Перемишля до Медики, Мостиськ і Судової Вишні...“. (стор. 208).

Саме найшовся один з наказів, на основі якого 3-тя сотня з Х. куреня пор. Ваховича з II. Ґрупи 8. Самбірської Бриґади („Ґрупа Крукеничі“, або „Ґрупа полк. Шепеля“), разом зі саперною стежою цей міст коло Медики так ґрунтовно знищила. Цей наказ дослівно виглядав так*).

Боєвий Наказ.

Завтра 8./III. 19. року о пів до пятої рано, сотня, котра стоїть в Селиськах четаря Созанського іде здовж дороги в місті з саперною патрулею в напрямі Гурко з одним машиновим крісом американським для висадження мосту на право від дороги й оскілько можливе знищить вона один кільометер залізничого шляху, а також телеґрафу та телеґрафічних получень. То предприняття мусить на всякий случай удатися навіть з жертвами життя.

7./III. 12 годин ночі 19. р.

Командант Х. куреня

Вахович поруч.

(а на другій стороні цього наказу):

вислати 20 чоловік до Селиськ на чолі з десятником а команданту VII-сотні вислати ту чоту до Селиськ, котра стоїть в Бикові з машиновим крісом, а на місто їх вислати з Новосілок другу чоту й держати злуку з Рітвечком, де є 12. сотня.

Десятник Копитко з 20 людьми машерує по одержанню наказу до Селиськ. Ці чоти будуть боронити Селиська до того часу, поки не поверне III. сотня з операції. В случаї протинаступу поляків держати Селиська до послідного. За не виконання наказу буде покарано полевим судом. Коменданту IV. сотні Лісікевичу.

*) Подаємо його з деякими незначними правописними змінами. Сам наказ находиться в рукописнім відділі Бібліотеки Н. Т. Ш. у Львові.

От. Волощук про чортківську офензиву

Подав: *Теодор Марітчак.*

(Докінчення.)

Та ще одна подробиця, доволі замітна. Підчас наради полк. Вольф получився телефонічно з командою І. Бриґади УСС, поінформував її про наші наміри й про висилку делеґатів та дістав від неї телефонічно уповноваження, ділати також іменем І. Бриґади.

Всі учасники наради, а було їх 10—12, вповні здавали собі справу з незвичайної ваги цього моменту. Всі відчували, що рішається велике діло. Коли ми виходили з нарад, полковник Вольф задержався хвилину перед домом, який ми саме спускали, та вказуючи на нього рукою сказав приблизно таке:

— Якщо Начальна Команда прихилиться до нашого пляну і нам поталанить, то тоді на цьому домі повинні вмурувати марморну таблицю й золотими буквами виписати на ній імена учасників цеї наради.

В цьому місці от. Волощук замовк на хвилину, неначе б щераз переживав те далеке, а так близьке минуле.

— Отже аж дві сензації нараз, — навязую дальшу розмову. — Перша, що делеґати їхали від трьох бриґад, а друга, що вже тоді, дня 4-ого червня думали не тільки про здержання дальшого відвороту, але й про Львів!

— Так. Команда І. Бриґади дала свою згоду й повновласть, а щодо Львова, то стверджую, що вже тоді, на цій нараді Вольф і Бізанц начеркнули плян захоплення столиці й звільнення цілої Східної Галичини.

Зараз по нараді ми виїхали до Начальної Команди, от. Ю. Шепарович і я. По дорозі ми переночували в якійсь місцевости й щойно рано на другий день прибули на фільварок у Товстім, де тоді Начальна Команда була остановилася. Згідно з літературою було це 5-го червня.

В Начальній Команді.

Наше положення, як делеґатів, було дуже складне. Адже-ж це річ небувала в історії здисциплінованої армії, щоб підчинені вояки стукали до дверей своїх найвищих командантів і прохали їх, зробіть вже щось раз, панове, бо так дальше бути не може. Нехай таке прохання буде й найчемніше, то команданти мали б деяке право таких делеґатів випросити за двері, а то й поступити з ними гостріше. У добавок усього ми, без якихнебудь злих намірів, нарушували службовий порядок, оминаючи наше корпусне командування. Коротко, з військового становища висилка делеґатів до Начального Командування та ще в тактичних справах, була грубою несубординацією. Оправдувало нас виїмкове положення, добро справи й найщиріші бажання.

Здавали собі справу з нашого трудного становища також згадані старшинські збори і власне тому нам, делеґатам, жадних катеґоричних припоручень не давали, жадних імперативних вимог до Начальної Команди не ставили. Ми мали предложити лише наші побажання, з тим, щоб намагатися полагодити їх позитивно. Справу тактики, як ми це маємо осягнути — залишено самим делеґатам. Та від цього нам ніяк лекше не ставало, наша місія була дуже тяжка й вимагала великого такту.

Старшини VII. Львівської Бриґади на еміґрації у військовому таборі в Йозефові на Чехах.

Від ліва сидять: 1. пор. Северин Байґерт, 2. пор. Василь Білецький, 3. пор. Іван Байґерт, 4. сот. лікар Евген Олексій, 5. от. Михайло Дибуляк, командант 14. полку. 6. от. Роман Волощук, командант 13. полку, 7. сот. Василь Чарнецький, курінний командант 13. полку, 8. чет. Ів. Ліщинський, касієр бригади, 9. пор. Роман Олексій, командант батерії, 10. пор. Іван Михайлів, командант батерії. Стоять з ліва, долішний ряд: 11.? 12.? 13.? 14. чет. Мирослав Колтунюк, 15. пор. Модест Купчанко, 16. пор. Петро Мигович, командант сотні скорострілів, 17. пор. Самуїл Вайс, командант саперської сотні, 18. пор. Ярослав Пастернак, командант муніційної валки, 19.? 20.? чет. Олександер Білецький, 22. чет. Іван ? 23.? 24. чет. Іван Черник, 25. пор. ? Ліщинський, командант батерії, 26. чет. Михайло Дацків, розвідчий старшина. Горішний ряд стоять з ліва: 27. булавний ? 28. пор. Станислав Левицький, командант обозу, 29. пор. ? Тибінка, 30. чет. Іван Білокур, 31.? 32. пор. Володимир Федак, курінний адютант, 33.? 34. булавний ? 35. пор. Роман Каратницький.

Боєва позиція української галицької батерії мабуть під Чортковом.

Тому я рішився використати моє особисте знайомство з ґенералом Курмановичем, тоді шефом булави Начальної Команди й рівночасно міністром справ ЗОУНР, якого я знав ще з австрійської служби, й зголосився з от. Шеповичем наперед у нього, прохаючи виєднати нам приняття в начального вождя ґенерала Омеляновича Павленка в пильній та довірочній справі.

Ґенерал Курманович, тоді ще полковник, що вийшов був до нас на коридор, трохи здивувався нашим відвідинам і відповів, що як справа пильна, а ми з фронту, так зайво тратити час, можемо йому спокійно сказати, про що йде, а він вже предложить все, де треба, якщо це виявиться необхідним. Осьтак слово по слові завязалася розмова, ми в трійку вийшли на двір, а там ґенерал попросив нас до критого авта, що стояло на подвірю. В цьому замкненому авті відбулася наша дальша розмова.

Ґенерал вислухав нас уважно, а відтак заявив, що чейже Начальна Команда також думає над нашим положенням, але воно більш складне, як би це на перший погляд могло здаватися. Начальна Команда також розважує плян якоїсь акції для здержання дальшого відвороту, та супроти некорисних звітів бриґад про стан війська не може на це рішитися. Як воно буде дальше — невідомо, бо звіти просто жахливі й кожного дня гірші. Як тут починати акцію та з ким?

Він взагалі дуже дивувався, що є ще такі частини, які хотіли б битися. Підкреслював, що всі три бриґади, яких іменем ми говоримо, а особливо І. Бриґада, прислали дуже песимістичні звіти. Що йому тепер властиво думати, хто ближче правди, писемні звіти бриґадних команд, чи наші слова? І ґенерал Курманович допитував, наче недовіряючи, чи справді в цих трьох бриґадах є ще якінебудь боєздатні та боєохочі частини. Видко, він вважав нашу акцію ділом якогось вузького кола старшин, що вправді хотіли б добра та не здають собі справи з дійсного положення.

На це заявили делеґати, що наглий та постійний відворот дійсно здеморалізував військо й тому не можна сказати, щоб бриґадні звіти минались з правдою. Але всеж таки в кожній бриґаді знайдеться ще мала частина, нехай що курінь або тільки сотня, яка на приказ команди з ентузіязмом піде вперед, а добутим успіхом пірве за собою зневірених. Численні приклади повчають, що чим критичніше положення, а живе ще хочби дрібна крихітка надії й бажання рятунку, тим більше тоді потрібно приявности на фронті начального вождя, який своєю особистою появою піддержав би військо на дусі й викликав такі наслідки, яких тільки бажає.

Як приклад цього делеґати навели недавню війну сербів з Австро-Угорщиною. І так, коли сербська армія, майже до щенту знищена й заломана, опинилася в такому положенні, як сьогодні наша — тобто на останньому скравчику рідної землі, тоді поява сербського короля на фронті та його промови до війська зробили таке чудо, що останки сербської армії кинулися на противника, як льви, й витиснули його зовсім зі своєї землі. Тому і в нас присутність начального вождя на фронті й видані ним особисто накази до наступу можуть викликати подібне чудо. Самозрозуміле, що й виступ вождя в такому моменті мусить бути відповідний, щоб зміг викликати ентузіязм війська, а не такий, як це по чуткам мало бути перед задуманим недавно Нач. Командою протинаступом на Миколаїв над Дністром.

Тут делеґати дали до пізнання ґенералові Курмановичеві, щоб найкраще він сам, як міністр військових справ, отже найвищий наш начальник, приїхав на фронт.

Розмова покінчилася тим, що Начальна Команда приймає наше предложення під увагу, прослідить справу й повідомить бриґади про своє остаточне рішення. Приняття делеґатів ґенералом Омеляновичем-Павленком відпало, бо — як казав ґен. Курманович — це непотрібне, він (Курманович) сам предложить справу й бере все те на себе.

Осьтак делеґати не осягнули найважнішого — негайного ділання і взагалі не осягнули нічого позитивного. Все-ж, розмова з ґен. Курмановичем залишила в нас враження, що Начальна Команда з увагою ставиться до цілої справи. Це нас трохи заспокоювало.

Позатим тодішні відносини в Начальній Команді робили на нас некорисне враження. Скрізь можна було запримітити сильне пригноблення та якусь просто застрашаючу непорадність. Навіть у дрібничках. Для ілюстрації два дрібні факти.

Вранці зайшли ми до старшинської харчівні Начальної Команди на снідання. Подали нам, як іншим старшинам, чорну каву. Я був би не звер-

нув на це найменшої уваги, бо в нас „шлапаків“ (піхотинців) чорна кава на денному порядку. Але от. Шепарович — артилерист, отже з „військової аристократії“, що привикла до іншого. Він не стерпів і скритикував:

— Ото Начальна Команда! Хоче дбати про Армію, а не вміє подбати для себе про молоко до кави! Та ще на селі!...

Другий факт з іншої бочки. При відїзді приділили мені до полку одного старшину і дуже просили, забрати його зараз зі собою, бо інакше його з Начальної Команди не позбудуться. Чому цього старшини хотіли позбутися — не знаю, але представили мені його в найчорніших колірах. Я таки забрав його зі собою, але факт, що Начальна Команда не може собі порадити з одним чоловіком й дожидає аж спеціяльної нагоди, щоб його позбутися, поділав на мене доволі прикро. Мимоходом згадаю, що в мене цей старшина незвичайно совісно виконував свої обовязки й не дав найменшої причини до нарікання.

Ці два факти, як сказано, дрібні, всеж таки й вони мають свою мову.

Перші дії.

З Товстого поїхав я просто до полку, а от. Шепарович до бриґад, зреферувати вислід нашої поїздки. І власне мабуть цей реферат має на думці сот. Ліщинський у своїй статті.

В полку покликав я всіх курінних і сотенних командантів, пояснив положення й запитав їх, чи вони на випадок потреби готові на все й чи можу на них числити. Всі виявили охоту до наступу й зложили приречення на мої руки. Подібне приречення, поскільки мені відомо, відобрано теж в інших частинах нашої бриґади. Ціль того поступовання була одна — впевнитися й розвіяти сумніви, що були виринули в розмові з ґен. Кумановичем.

Минув один або півтора дня, як я дістав наказ до наступу. Видав мені його пплк. Бізанц, а від кого він дістав наказ тай чи взагалі дістав, цього не можу сказати, бо не знаю. Я був тоді переконаний, що це Начальна Команда таки рішилася на офензиву й видала наказ і я приписував це успіхові нашої поїздки до Товстого.

І ще одно мушу зазначити. Напередодні чортківського пролому на фронті 14-го полку піхоти (от. Дибуляк), що належав теж до VII. Бриґади й стояв на право від мого полку, зайшла була якась воєнна подія. Про що там йшло, вже собі не пригадую. Не знаю теж, чи ця акція вивязалася під натиском поляків чи може з власної ініціятиви от. Дибуляка або пплк. Бізанца, який цей полк мав „під рукою“, тобто поблизчче бриґадної команди. Зате знаю, що це була взагалі перша боєва акція перед Чортковом, пройшла з великим успіхом і викликала серед війська значний підйом духа.

Надійшов день пролому під Чортковом. Передполуднем дістав я наказ, готовитись з полком до наступу. Сам наступ назначено на пополудні. Мій полк дістав завдання, врізатися клином у польські тили на захід від Чорткова, захопити Білобожницю та в цей спосіб відтяти противникові відворот з Чорткова на Бучач. Решта нашої бриґади, як також III. Бриґада, мали рівночасно наступати від півдня на сам Чортків.

Коротко перед наступом, зараз пополудні, підполковник Бізанц покликав мене до телефону і повідомив, що сот. Кох, з булави II. Корпусу, телефонував йому, що коли нам справа не вдасться, то це коштуватиме нас наших старшинських степенів. Пригадую собі докладно оці слова Бізанца:

„Wenn die Geschichte nicht gelingt, so wird es uns den Kragen kosten“.

— Справа вимагає вияснення — перериваю знову от. Волощукові. — Сотник Ліщинський наводить подібні слова в телефонаті з булави II. Корпусу, але вкладає їх в уста Шаманека, а не Коха.

— Подаю те, що я чув від Бізанца. Призвище Коха пригадую собі понад всякий сумнів.

— Яке враження зробили на вас ті слова? Їх можна всіляко розуміти.

— Безперечно. Але тоді вони мене сильно схвилювали. Я пояснював собі їх як погрозу за те, що бриґади висилали делеґатів просто до Начальної Команди й ділали з поминенням корпусної команди. І справді, бриґади сильно нарушили військовий порядок, поминаючи свою безпосередну владу. Тут треба зазначити, що сталося це не зі злої волі або з якогось недовіря до нашої корпусної команди, а просто тому, що Начальна Команда була тоді ближче, а нам дуже залежало на поспіху. Крім того ми знали, що оба бриґадири, Вольф і Бізанц, мали дуже добрі звязки в булаві корпусу і тому з цеї сторони не предвиджували ніяких несподіванок.

Можливо теж, що корпусна булава робила свої застереження з чисто стратеґічних причин, побоюючись відтягнення своїх бриґад на захід і тимсамим відслонення корпусу від півночі, що могло було покінчитися катастрофою цілої Армії. Це було власне найслабше місце нашого пляну, яке — як пізніше виявилося — поляки заразже запримітили й намагалися використати, але безуспішно, бо випередив їх полк. Шаманек, перекидаючи II. Корпус із Бучача фронтом до півночі. Отже можливо, що в корпусній булаві вже тоді предвиджували цю загрозу і тому негодували й перестерігали.

Як би там не було, повідомлення Бізанца мене схвилювало. Зараз після того полк перейшов у наступ.

Падав дрібний та прикрий дощ, т. зв. капусняк, що розмочив не тільки поля, але й дорогу. Розстрільні з трудом просувалися вперед. Артилерія йшла в одній лінії з піхотою, а то й виривалася наперед, витискаючи інколи своїм нагальним вогнем противника, ще заки до неї наспіла розстрільна.

Пізно в ніч ми осягнули назначену мету, здобуваючи Білобожницю. Створено фронт до заходу, в сторону Джурина, висилаючи на схід тільки сильніші стежі, щоб ловили польських збігців зпід Чорткова, занятого вже трохи скоріш іншими частинами. Всеж таки частина збігців, військових і цивільних, встигла була перед за-

хопленням Білобожниці добитися до Бучача. Противник у переполосі подавався безладно назад, наша радість була велика.

Критична перерва операцій.

На другий день випогодилося, настав прегарний, соняшний ранок.

Полк поширює терен на захід, до Джурина, але ні на північ, ні на південь ніяких звязків не маємо. Наш полк висунений наперед, сам один. Решта бриґади поза нами, в Чорткові. Дожидаємо на неї. Та минає година за годиною, а від Чорткова не чути жадного руху, не приходять жадні накази.

Тимчасом приходять звіти від наших стеж і розвідчиків, прибігають цивільні перебіжчики і всі однозгідно повідомляють, що в противника великий переполох, що Бучач можна здобути одною сотнею, бо там страшне замішання й паніка. Наша розвідка ствердила теж, що противник не має поблизько ніяких резерв. Тільки іти вперед, а тут нема наказів, нема інших стягів. Ніхто не знає, що сталося.

Якось біля полудня поїхав я до Чорткова, до команди VII. Бриґади, але й там нічого не знали, чи тут останемо, чи підемо ще вперед, не мали ніяких наказів. Вони самі дожидали на них, сподівалися їх кожної хвилини і з тим я відїхав назад до полку.

А в полку хвилювання зростало з години на годину. Ніхто не міг зрозуміти тієї безчинности, коли була така добра нагода піти значно вперед. Ріжно собі це толкували й гостро нарікали на

Четар У. Г. А. Іван Сокіл.
Світлина з літа 1919 р. в селі Браїлівка (м. Нова Ушиця) на Поділлі).

Начальну Команду. Неспокій поміж старшинами й стрільцями ще змігся, коли вечером прибігли з Бучача цивільні люди, повідомляючи, що поляки стягають там нові сили. Осьтак наша безчинність дає противникові змогу, збирати свої сили до кращої оборони, а то й до протинаступу.

Минула ще одна ніч, а наказів дальше не було. Затеж уже в ранці прийшла вістка від пор. Темника, команданта II. куреня, якого стежі заняли були Джурин і посунулись ще дальше на захід, що поляки свіжими силами наступають з Бучача на Джурин та витискають наші стежі. Біля 10-ої години передполуднем противник заняв Джурин, а пополудні перейшов до наступу з Джурина на Білобожницю.

В міжчасі, на наше зголошення, бриґадна команда обіцяла підсунути решту бриґади з Чорткова на Білобожницю, нам на поміч. Але рівночасно видали строгий наказ, не наступати, а тільки відбивати польські наступи. Дійсно, біля 2-ої години пополудні поляки розвинули з Джурина боєву лінію й перейшли до наступу цілим фронтом. Ми дожидали їх у полі перед Білобожницею, теж у розвиненій лінії, забезпечуючись сильно від півдня, бо з цеї сторони далеко на овиді появилася неожидано якась кіннота. Йшла теж розвиненим фронтом просто на нас, на Білобожницю.

Наші стрільці мали деякий респект перед польською кіннотою, та ще з „флянки", й почали денервуватися. Все оглядається на Чортків, але звідтам заповідженої помочі не видко. Настав загрозливий момент, в якому треба було скоро рішатися. Признаюся зовсім отверто, що я тоді перед Білобожницею, супроти польського наступу з двох сторін та великого зденервування стрілецтва нашою півтораденною безчинністю — готовився вже був видати наказ до відвороту. Був це чи не найкритичніший момент у чортківських операціях.

На щастя все скоро вияснилося. Неожидана кіннота на південному заході виявилася кіннотою нашого III. Корпусу. Була це справжня несподіванка, бо з цим корпусом ми ще від першого дня відвороту не мали безпосереднього звязку тай взагалі вважали його, задля великих втрат, зовсім небоєздатним.

Незабаром прийшла друга несподіванка. На шляху від Чорткова появилися наші війська, машерують збитими лавами, полк за полком, бриґада за бриґадою. Такої сили війська разом ми ще не бачили!

Наше напруження й непевність щезли, наче рукою відняло. Всі здогадувалися, що Начальна Команда рішилася не тільки дати нам поміч але й повести дальший наступ. Наша перемога була вже безсумнівна, викликуючи такий запал і підйом духа, що цього моменту ніхто з учасників не забуде до смерти.

Дальші події покотилися швидким темпом. Наші війська відбили польський протинаступ, здобули Джурин і Бучач, а там чортківський пролом перейшов у велику червневу офензиву, докочуючись майже до брам Львова. Все те вже до-

волі відоме і в тих дальших подіях мій полк відогравав таку-ж ролю, як всі інші.

Не хочу судити, чи півтораденна задержка в операціях нашої Армії по занятті Чорткова й Білобожниці мала корисний чи некорисний вплив на цілу офензиву, але тоді, в боях за Бучач, вона вийшла нам на користь. Бо поляки взяли цю перерву як знак, що ми вдоволилися частинним успіхом і вже дальше не підемо — стягнули нові сили, та в переконанні нашої слабости повели протинаступ дуже неоглядно. Коли передні їх частини рушали з Джурина на Білобожницю, то головні їх сили з численною артилерією щойно входили до Бучача. І сталося так, що коли ми біля 3-ої години пополудні перейшли до наступу, то передня польська лінія під Джурином не видержала, а головні сили із Бучача не мали вже часу розвинутися в боєву лінію. Це викликало серед них велике замішання, особливо серед артилерії, яка не могла вже заняти боєвих позицій, зачала перша відворот, поширюючи цим паніку на все запілля. Осьтак ми мали більший хосен, ніжби його мали при наступі попереднього дня, бо тоді Бучача обороняли б тільки розбитки з Чорткова, а не свіжі польські сили.

З інших подій, хоч це до Чорткова не належить, згадаю захоплення в Бережанах моїм полком попри інше майно противника, також двох ваґонів крісової муніції, але — здебільша французької й американської, що не надазалася до наших крісів. Австрійської було в тому всього до десять підвод і цю ми забрали. Наша бриґада була ще сяк-так вивінувана в муніцію, бо мала свою власну муніційну валку, з якої по переході Збруча Начальна Команда взяла цілий ваґон. Але майже вся та муніція була здобута на противникові й вона нас дорого коштувала.

В червневій офензиві та в пізніших боях при другому відвороті мій полк стратив до 600 людей, найбільше при другому відвороті під Чортковом, дня 15. липня, коли то поляки, використовуючи переїзд наших парляментарів (от. Шухевича й сот. Гузара) і спричинене цим хвилеве завішення зброї, зараз по відтрубленні перемиря вдарили більшими силами на І. курінь полку, який цього-ж дня вже три рази здобував стацію Білу і тричі мусів її залишати, і його цілковито знищили. Це викликало тоді більше замішання, бо інші курені, знеохочені неоглядними словами наших парляментарів, подалися назад в неладі.

Але зараз по переході Збруча полк знову доповнили, а навіть „перепоннили", приділюючи 800 людей з армейського запасу, з останнього галицького набору.

— Який був стан полку?

— До 3.000 людей, з того 2.400—2.600 боєвий стан.

Бучач заняла артилерія.

А тепер ще деякі епізоди.

По заняттю Чорткова й Білобожниці надїхав був ґенерал Омелянович-Павленко і між іншим відвідав теж VII. Бриґаду. Привитався з Бізанцом,

Нестор Ілюк, четар, ком. проб. сот. III. Корп., помер в румунській неволі в 1919 р.

а відтак Бізанц представив пану ґенералові мене, добавляючи, що це власне мій полк здобув Білобожницю. На те ґенерал привітав мене злегка кивненням голови, але руки не подав.

Я відчув це дуже болюче. Можливо, що ґен. Омелянович-Павленко, відомий з досить вільних форм у поведінці, зробив це ненарочно. Але я та інші старшини, свідки цієї сцени, мали враження, що це було зроблене свідомо. Пояснювали цей афронт тим, що ґен. Павленко знав про мою розмову з Курмановичем в Нач. Команді й запідозрівав мене в якійсь конспірації проти своєї особи. Тому стверджую, що ані я, ані от. Шепарович жадних конспірацій проти ґен. Павленка не вели. Навпаки, попри всю критику тодішньої Начальної Команди, загально зрештою поширену ще далеко перед відворотом, ми до самої особи ґен. Павленка відносилися з пошаною і довірям. А як воно зложилося, що делеґати говорили тоді тільки з ґен. Курмановичем — я вже вияснив.

Мало в нас підкреслюється, що велика частина заслуг за чортківську й пізніші перемоги належиться безперечно нашій артилерії, якої тодішні подвиги граничать просто з леґендарним геройством. Наші батерії не тільки йшли тоді в першій боєвій лінії, але дуже часто вихвачувалися далеко наперед, гналися бурею, торощили всякий опір противника і додавали охоти піхотинцям, пориваючи їх за собою.

На жаль, пригадую собі імена тільки деяких командантів батерій, як напр. від полевих гармат сотників Когута, Кречківського й Зубрицького та пор. Михайлова, а від тяжких батерій сот. Медведя й пор. Олексія.

Можна сміло сказати, що бій за Джурин-Бучач

вирішила наша артилерія, яка загналася була тоді на яких 2—3 кільометри перед першу лінію піхоти й ураґанним вогнем параліжувала всяку оборонну акцію противника. І власне батерія сот. Когута перша увірвалася тоді до Бучача, ще далеко перед піхотою, а не полк. Шаманек, що після споминів от. д-ра Шухевича буцімто перший мав заїхати автом до Бучача. Це помилка. Полк. Шаманек з пплк. Бізанцом прибули до Бучача, щоправда, ще перед піхотою, й були в Бучачі першими булавними старшинами, але поїхали вони туди щойно тоді, коли вже було писемне зголошення від сот. Когута про заняття міста. Варто теж згадати, що сот. Когут був такий певний себе, що заїхав своїми гарматами в само середмістя, не забезпечуючись зовсім.

Інші стяги задержалися були тоді перед Бучачем, щоб дещо впорядкуватись й увійти в місто похідним порядком. По вході до Бучача полк. Шаманек і пплк. Бізанц відобрали дефіляду від мого полку, який зараз-же витягнули з боєвої лінії в запас і ми відійшли на нічліг до села Зелене, на північний захід від Бучача.

Припадок чи подвиг стратеґії?

Моя розмова з от. Волощуком добігає кінця.

— Можна ще запитати, пане отамане, яка ваша думка про засадниче питання, чи Чортків треба вважати припадком чи подвигом стратеґії?

— Одно й друге. Не було б чортківського пролому без зручного стратеґічного заложення, але й не було б цього заложення без припадку, без почину самого фронту. Бо що іншого думати й хотіти, а інша справа — ділати. А щодо цеї полєміки, яка знялася довкола заслуг під Чортковом, то на мій погляд більше в цьому непорозуміння, ніж чого іншого. В тій справі заслужилося напевно багато осіб, а ствердити, хто зробив більше та хто був перший і важко і неважно, бо під впливом тих самих обставин і переживань однакові думки й ділання могли творитися в кількох місцях рівночасно.

Справа випрацювання стратеґічних плянів скоріш чи пізніш буде прояснена без лишків споминами от. Льонера, про які знаємо зі статті проф. Микетея. Але як повставало те „чудо" на фронті, цього навіть ми, безпосередні свідки, докладно ні ствердити ні пояснити не всилі. В мойому полку почин дали стрільці, як це було деінде, нехай оповідають інші.

А щодо мого підвищення зі сотника на отамана, то дістав я його за здобуття Білобожниці та за бої Джурин — Бучач, і не за себе, а за мій полк, за моїх старшин і стрільців.

Найвірнішу характеристику чортківського пролому дав ґенерал Капустянський, називаючи його „тигровим скоком". Так, це й був „тигровий скок" цілої Армії, доведеної над сам край пропасти. Хто годен ствердити, який рух, які мязи були в цьому скоку важніші й перші? Та одно можна сказати напевно, не будь Чорткова, не було б Києва й не було б сил на цю саможертву, що її сповнила наша Армія. В тім історична вага Чорткова, якої в нас довго не добачували. Теперішня оживлена полєміка свідчить про зміну під цим оглядом і тому, мимо всіх суперечностей, можна її тільки привитати.

⁂

Дякую от. Волощукові за його відвідини й оповідання. До відходу поїзду залишилося ще трохи часу. Виходимо на місто, хоч на дворі непривітно. З нами ще д-р Вол. Ярема, б. поручник УГА, тяжко ранений свого часу на Вигнанці під Чортковом ворожою ґранатою — він свідок нашої розмови.

Отаман оглядає крамничні вистави й купує свому синкові дитинячу забавку, моторизованого вояка зі скорострілом, до накручування. Їде, тарахкотить, стріляє й сипле іскрами, неначе на правдивій війні. Нові часи — нові забавки! Мотор, бездушна машина понад усе!

А проте, по всі часи й попри всю механіку судьбу людей і народів вирішуватиме цей „мотор", що захований в слабких людських грудях — живе й жертвенне серце, вічний мотор життя. Він одинокий творить ті чуда, що ми їх бачили, а зрозуміти не годні. Він одинокий працює й тоді, коли поламані гармати і кріси.

З листів полк. Дмитра Вітовського

Матеріяли до історії Леґіону УСС.

Подав: *д-р Никифор Гірняк*, б. кошовий УСС.

(Докінчення).

Три дні після того доносить Вітовський про вислід його підготовки до відкриття народніх шкіл. Під враженням першої вістки про офензиву Брусілова пише Вітовський ось-що:

3. VI. 1916. (895).

Дорогий! На офензиву російську приладив я свою офензиву: 11 шкільних будинків упорядкованих, діти списані, вчора дістав з Kriegskmmdo дозвіл і приречення помочі в заложенні тих всіх 11-ти українських шкіл. Сьогодня вислав у Львів Палащука по шкільні книжки і по вчителів. Но, не ґратулюєш? Я казав все: Langsam, aber sicher, Тепер піде: Mit Voll dampf voraus! До газет не пишу ані слова

Здоровлю сердечно

Дмитро.

Із цеї короткої записки Вітовського оказується, що його становище на Волині замітно покращало. Він зумів унезалежнитися від Команди Етапної Станиці та ввійти у службовий звязок з Окружною Командою і знайти у неї підтримку для своєї культурно-національної роботи. Працюючи на Волині, не спускав Вітовський ніколи з ока й того, що діялося у Стрілецтві, чим стрільці раділи і боліли. Тимчасом друга половина 1916. р. була так для Леґіону УСС, як і для української справи взагалі, виїмково важка. Боєві курені переходили на фронті найтяжчі і найкрівавіші змагання з москалями за ввесь час свойого існування. У двох боях: на Лисоні і коло Посухова вкрилися УСС безсмертною славою, здобуваючи собі не тільки признання австрійського командування але й німецьких і турецьких ґенералів. Одначе ціна тої слави була дуже велика; у цих двох боях втратили УСС звиж 1300 стрільців і майже усіх фронтових старшин, які або погинули або попали в російський полон. Геройські подвиги Леґіону УСС були відповіддю на незаслужене клеймо „зрадників", яке кинули на УСС їх вороги, що сиділи у вищих штабах австрійського командування. Леґіон перестав існувати. В половині жовтня 1916. р. прибули його рештки до Розвадова на реорґанізацію, що тривала кілька місяців.

На політичному відтинку нам також не велося. Після проголошення Польського Королівства німецьким урядом приготовляв австрійський уряд важний крок в справі Галичини. Мала бути проголошена енунціяція цісаря про відокремлення Галичини без поділу її на національні території, що й сталося дня 5. листопада цього ж року. Про цей плян віденського уряду знали ми всі добре вже літом від нашої політичної верхівки і він, розуміється, дуже хвилював ціле Стрілецтво. В найвищому огірченні виринали в наших головах найдивачніші пляни. Йшли горячі дискусії, полеміки і т. д. Серед збільшеної праці в Коші та нервози, викликаної політичними настроями, не помічував я, як час летів стрілою і темпо моєї переписки з Вітовським ослабло. А тимчасом Вітовський, перечуваючи все те, хвилювався на Волині й засипав мене докорами з приводу мовчанки.

13. VII. 1916. (896).

Дорогий! Чи вам всім замурувало, що досі ніхто ні словом не відозветься? Що чувати в полі? Чи є які страти? Тут штаб дивізії сидить під самою позицією; шрапнелі й гранати щоденні гості.

Здоровлю

Дмитро.

2. VIII. 1916. (897).

Братіє! Волинські круги з вдоволенням приймають до відома висказані в ноті з дня 21. VII. 1916. запевнення, що ані Начальство Кадри піску в жменю не набрало, ані йому не замурувало, але що причиною його глубоко і доцільно обдуманої повздержливости у стилізованні всякого рода письм характеру і тону приватного є нічо інше, як тільки навал праці, і позволяють собі мати надію, що з усуненням того малого, неприємного, у своїх евентуальних наслідках не обчислимого непорозуміння між обома сторонами знов настануть дружні відносини, відповідаючі так бажанням, як також гідності обох сторін, а се тим скорше, коли Волинські Круги будуть могли

Гурт старшин У. С. С.
Від ліва: от. Н. Гірняк, пор. д-р В. Старосольський, чет. М. Саєвич, сот. Д. Вітовський, чет. Мих. Гаврилко, проф. І. Боберський, сот. Осип Семенюк.

набрати переконання, що Начальство Кадри зірвало з дотеперішньою системою мовчання і противно, беручи ласкаво під свою увагу згляд, що писане слово може в деяких умовинах, коли в нім містяться певного рода новини, набрати первоірядного значіння так теоретичного як і практично — зволить від тепер якраз для задокументування нової ери у способі Свойого думання — писати частіше.

Як Тобі відомо, належуть до цієї дивізії наші найсердечніші. Розуміється, не по нутру їм це, що при престолі не котрийсь із них сидить, але я, отже індивідуум, про яке станіславовяки мають вже думку вироблену. Нічого дивного, що починається мала кампанія, яка всіляко може покінчитися. Покищо мій спосіб ведення війни є дуже делікатний, рукавичковий; аргументи вашого калібру ховаю на **Entscheidungsschacht**, яка вже незабаром розіграється. Сподіюся вийти побідним і щойно тоді подякувати тут за хліб, за сіль і помандрувати до сотні. Про віднову Комісаріяту нема навіть що думати й тоді, колиб москалів знов прогнали. Іти тепер поміж народ і говорити йому щонебудь на те, щоб опісля в його памяті нероздільно злилися поняття: Україна і се страшне — гірше татарського лихоліття, я не можу й не хочу. Хотіти сего можуть тільки віденські патріоти, які за посередництвом Катамая переказали мені своє невдоволення ізза того, що я мабуть не хотів розвивати „акції" по селах тоді, коли там треняки-мадяри „шукали за яйцями". Вернуся в сотню, щоб заткати губу всім, т. зв. „маркірантського" хліба маю вже по самі вуха. Писати про всьо не можна, буду цілими вечерами оповідати — а є про що. Були татари, були турки.... Штаб щодня обсипуваний „яйцями" з під синяви небес, вилетіти „в люфт" є нагода кожної години. Палащук викладає що дня кабалу, ворожить мені величезні почести (з них в імені власнім і евентуальних нащадків заздалегідь резиґную) і гроші (маю льос клясової льотерії!). У німців нема фасунку папіросів, купити нема де. Громада по нитці або: Ви там всі по пару мемфісів — тай поратуєте. Над тою справою отвираю дискусію і уділяю голосу тов. Жилі. Я закроїв був листа на ширшу скалю, та якось нема настрою. Пиши трохи частіше.

Здоровлю всіх щиро, Василя моцно
Дмитро.

П. С. Уже втратив всі черепні зуби; чи на випадок переїзду через Кадру не можна би з тої причини кількаденвої відпустки дістати? Голос має д-р Кость.

14. VIII. 1916. (898).

Дорогий! Пришли мені як найскорше відпис приказу А. О. К. відносно зміни нашого одностроя. З печаткою. Розходиться мені о деталі. Рівночасно вишли мені точне поучення, як що має виглядати, де і що можна купити і т. д. Правдоподібно Тобі тепер не до того. Але кинь лихом об землю. По довгих роздумуваннях я відкрив дві правді: 1) на всякий випадок належати-мемо до тої держави, яка побідить і 2) за два місяці будемо рішучо і напевно близші до мира, чим нині.

Здоровлю всіх
Дмитро.

6. IX. 1916. (899).

Дорогий Ничипоре! І скажи мені, чоловіче, як я маю не бештати Тебе? Пишу службовий листок за мундурами для моїх людей, бо голим тілом світять, а Ти не відзиваєшся; пишу картку, щоб прислав мені остаточне розпорядження відносно зміни мундуру — Ти якби води в рот набрав. Зміняєш місце осідку і нумер почти — і я про се щойно посередно довідуюся, бо Ваша Милість за лінива, вбравши патинки, взяти „пюро" в руку і написати кілька слів. То називається бути стало у „фербіндунку"!... Я знаю, що колиби сподівався від мене яких новостей, то бомбардувавби мене картками, але, що я, смиренний раб Божий, тепер тим товаром не „гиндлюю", то й починають люди забувати, що жию на світі.

Про відносини і події в полі я досить добре поінформований, не знаю тільки, що має значити передовиця в „Ділі" ч. мабуть 212*). Як знаєш, напиши. Що діється в кадрі — відносини, зміни, настрої і т. д.? Бійся Бога! Хочу бодай по части жити Вашим життям, думати Вашими думками, — а Ви там всі мовби сприсяглися і ніхто навіть не воркне! Як братія в кадрі задивляється на теперішню ситуацію? Чи Др. Старосольський в кадрі? Можеб він схотів відповісти на послідне питання? Відчуваю майже фізичну потребу говорити з людьми, чути їх думки, висказати свої, бодай теоретично творити якісь комбінації, а то, як нарочно, сам мушу „перепалюватися" — ходячи годинами цілими із заложеними за спину руками. Писати нічого не можу, читати нема що, до науки забра-

*) В ч. 212. „Діла" з 30. 8. 1916 р. появилася передова стаття пера ред. Др. Панейка, із зазивом до У.С.С. берегти військову честь. Написав її Др. Панейко на основі неправірених чуток про події з 14. серпня 1916 р. (Гляди „Історія Легіону У. С. С.", розділ VI. стор. 174 і 175) коло Потутор та про військовий суд над 11 стрільцями. Стаття викликала оправдане обурення усього Стрілецтва.

Старш. десятник **Мельник Мирон** (ур. 1884. р. в Жужелі (коло Белза, пов. Сокаль) по 3-літній службі в австрійськім 30. п. п. — став десятником жандармерії. Листопадовий переворот в 1918. р. застає його в родиннім селі. В перших днях листопада стає комендантом станиці жандармерії в Белзі. Опісля переходить на таке саме становище в с. Мошкові біля Сокаля. Тут вчасною весною

(28. III.) 1919. р. гине убитий т. зв. „шурмяківцями" за те, що рішуче протиставлявся анархістичним виступам того відділу, під командою Шурмяка. Тіло його похоронено на цвинтарі в Мошкові.

тися важко. Ей, Боже — Боже! як я тут ідіотію! Нинішний день заінавґурували москалі страшним лоскотом. Вже о 6-ій год. рано, коли всі порядні люди, а між ними і я, були ще в обіймах Морфея, вилізла якась московська нендза під небеса і почала собі „вічинети“ забаву. Конець тої забави був такий, що я під зиму остався без вікон. Так зв. — по українськи — люфтдрук витаращив всі шиби. Велика в когось протекція, що мене самого не зачіпив. Такі представління маємо тут майже що днини, ріжниця тільки в температурі. Впрочім зовсім спокійно. Чи брат Юлько є в кадрі? Чи тямиш нашу розмову в Сан-Сусі в лютім? Вартаб її тепер продовжати дуже інтензивно! Як не хочеш, щоб я сказав Тобі наше крайне слово, то — не відкладаючи на опісля — відповідж на всі поставлені тут питання. Здоровлю щиро

Дмитро.

22. IX. 1916. (900).

Дорогий Ничипоре! Сьогодня в ночі я дістав Твойого листа. Дякую. Деякі замітки до нього: Втрати УСС непропорціонально великі, головно в офіцирськім корпусі. Послідні бої дали однак одну велику науку: коли хто болючо подразнить амбіцію неслушним закидом, то може діждатися, що тота „банда“ заміниться в таких, якими стрільці себе тепер показали. Той фізикальний досвід коштував нас дорого, але ми його маємо; я ґенералізую його на цілу суспільність і відчуваю певного рода успокоєння. Ми ще не знікчемніли зовсім. З Твойого листа бачу, що Ви всі там осталися непоправними оптимістами і ждете, що Deus ex machina в послідній хвилі змінить всьо тільки тому, щоби нам приємність зробити. Не хотівби я розбивати Вам Ваших надій, але й не можу їх поділяти. З тим вяжеться також справа евентуальної повоєнної еміґрації. Я не можу зрозуміти, як Ви там взагалі на ту думку могли впасти. Чиж не відчуваєте цілої нікчемности такої роботи? А з ким і на кого оставилиб цілу масу? То щоб забезпечити собі — по філістерськи — своє існування, не вагалибся накивати пятами... Таж у нас майже вся молода інтеліґенція вигинула; так само, коли не гірше, і по другім боці — і кожна інтеліґентна одиниця, що не буде безглуздим страхом підшита, іде в нашім національнім курсі на вагу золота. Ви хиба серіозно не думали, коли про те говорили. З думкою треба погодитися і заздалегідь лаштуватися до нової роботи. Не бери мені за зле отсих моїх моралів, але я сьогодня в такім психічнім „ферфасунґу“ (настрою — Н. Г.), що інакше писати не можу. Хотяй Ти у Своїм листі був дуже скупий в словах про себе самого — Безгрішний був троха ширше розположений — то я за те скажу більше про себе, хоча се Тебе й не дуже цікавити буде. Передількома днями був тут у нас теперішній Oberbefelhshaber der Ostfront, Prinz Leopold von Bayern. Міряючи мірою і говорячи словами нашого безсмертного Костя Л. — говорили ми перед обідом і по обіді. Щоб не зникнути зовсім серед маси високих і найвищих (5 Ексцеленцій), я якраз на той день по раз перший вліпив собі на ковнір жовтий, приписаний чайних банальних питань і відповідей при офіціяльнім представленню цілого штабу, удостоївся сват окремої, довшої й інтересної розмови при столі. З тої розмови можнаби сотворити бодай кілька передовиць в „Ділі“, до чого я ні наміру, ні охоти не маю. На всякий випадок — най перший раз в життю сам себе похвалю, — ні старі, ні молоді наші не моглиб мені закинути, що я в тім дні зле їх репрезентував. Та вже коли згадав про закиди, то можна і про них ширше сказати. Вже від кількох людий чув, що патріоти марикують собі, що я покинув Комісаріят і „задекувався“. Оправдуватися перед ніким не буду, бо зробив се у згоді із самим собою, але щоб мені не смів хтонебудь кинути в лице заміту „декowання“ себе, а зробили се навіть люди із стрілецької братії, які всього навсього три дні були в полі, я з тих делікатних натяків витягнув відповідні висновки і вніс подання відкликати мене звідси і відкомандувати на фронт, до сотні[1]). Лекше буде ї молодим і старим патріотам, коли на моїй теперішній посаді сидітиме офіцир польського леґіону. Друга причина, що мала також немалий вплив на моє рішення, була ся, що тепер в полі нема нікого, що колись сякий-такий голос між братією мали. Щоб отже не сказав ніхто, що колишні „проводарі“ поховалися тоді, коли було найтяжче, треба було так, а не інакше зробити. Жаль трохи жінки — але хай діється, що хоче. Сподіюся, що патріоти, які так уміли мене декунком вколоти, не дадуть їй загинути, якби мені щось сталося. Про мої „**privatissima**“ нема що багато говорити. Здоровля пішло десь на „шпацір“... Якась нендза всадилася в ноги, тай каже, що ноги не все є на те, щоби ними ходити. Рік тому, чи більше було мене таке вчепилося в Грабівці, що я мусів перенестися до Славська і там 10 днів вилежати як колода; сам обернутися не міг. Мабуть тепер починається та сама історія. Зрозумієш, що в такім Zustand-i і фізичнім і умовім нема мови про науку, хоча скрипти до іспиту постарав. Дещо пишу, але написане дру. Маса річий маю в голові готових, але щоб їх написати, на се треба і спокою і рівноваги, а тої послідної в мене тепер ні за шеляга нема.

Так, так, Миколо Безгрішний, і для мене чи не найкращими споминами остались послідні дні мого кадрового побуту. Може прийдеться через кадру переїздити, попробуємо бодай один вечір повторити. Та чи вдасться?

Я вже з гори знаю, що Ти, Ничипоре, будеш „скузуватися“ браком часу і т. д. Але будь практичний... Як напишеш що тижня картку, то не будеш потребувати писати опісля довгого листа.

Твоїй Добродійці цілую руці, малому дай від мене кляпса — доказ симпатії — сам пообтирай добре писок, то цілую Дмитро

---

[1]) Вітовський свойого наміру, вернути до сотні, не виконав. На нього вплинули наші політики і стрілецькі чинники, які вважали його все таки за найвідповіднішого на займаному становищі і він остався дальше на Волині. В жовтні 1916 одержав він довшу відпустку, і зробив 3. правничий іспит у Львові.

Оснування першого хору ім. М. В. Лисенка

З нагоди 25-ліття його смерти.

Спомин *Ф. Стирні.*

I.

В 1885/6 р. я жив враз з ріднею в Києві. Моя сімя була досить музикальна і ми частенько співали гуртом. До нас пристало ще двоє чужих людей: студент Сергій Сторожевський і діякон Десятинної церкви. Наш гурток складався з таких голосів: Два тенори: я і Сторожевський, один сопран — жінчина сестра Настя, один мецосопран — моя жінка і контральт — моя 15-літня дочка Маруся, врешті звучний барітон — діякон. Помешкання наше хоч було положене у центрі міста, на Олександрівській вулиці, але було так затишне як денебудь на селі. Ми співали частенько цілим гуртом у себе, а літом виїздили над Дніпро і співали на човні або денебудь в лозах на Чернигівському березі.

Один з наших знайомих професор астрономії Фабриціус, швед з походження, бував у нас часто і дуже інтересувався співами. Літом він часто забирав нас всіх до себе. Він жив в самій обсерваторії, положеній у центрі міста, на Кудрявській вулиці, у величезнім парку. Займав він помешкання на II. поверсі з бальконом; була у нього між іншим така акустична саля, немов в опері. Його дружина Варвара Амосовна була артисткою піяністкою і акомпаніювала нам. В гарну погоду ми співали у парку. Особливо вечорами; ми там почували себе як в раю. Слухачів не бракувало; було трохи знайомих професорів, а частенько напрошувалися і незнайомі, щоби послухати співу. В числі слухачів було декілька німців, між ними німецький консуль Райселер.

Одного разу як ми співали в парку, крім тої публики, що вже сиділа на лавочках і на траві, підійшов до нас незнайомий мущина і сів на лавці та уважно прислухувався нашим співам. Якраз ми скінчили співати і за кілька хвилин надійшов сам Фабриціус. Він щиро поздоровився з гостем, а цей каже до нього: „Можна вам пане професоре позавидувати, що так гарно проводите час. Познайомте мене з вашим „палацовим хором".

Проф. Фабриціус назвав нам гостя: Микола Виталевич Лисенко і познайомив нас з ним. Лисенко щиро стискав нам руки, та не щадив нам компліментів. Нам було ніяково, бо деж таки співати перед таким мистцем-музикою, як Лисенко. Він звернувся до Марусі, спитав, як її звуть і каже: „Марусю, ні ви, ні ваші батьки не знаєте, що в горлі у вас „золоті розсипи". Маруся була щупленька, дуже гарненька і виглядала як дитина. Він взяв її під руку тай каже до мене: „Вибачте, що заберу від вас дочку; ми підемо в мешкання професора до фортепіяну, я хочу, щоби Маруся проспівала сама під мій акомпаніямент якунебудь знакому нам пісню".

Маруся вчепилася до нього як рипяк і охоче пішла до помешкання Фабриціуса, куди запрошено нас всіх. Маруся проспівала там „Ой у полі два явори, третій зелененький" та „Занедужав у дорозі чумак молоденький". Проба випала чудово, Лисенко тішився як мала дитина і дякував щиро.

В обходженню з людьми М. В. був такий простий та щирий, отвертий, що ми перестали ніяковіти і ще при ньому заспівали кілька пісень. На прощання Лисенко сказав нам, що ми ще частенько будемо бачитися і настане час, що ми будемо йому дуже потрібні.

II.

Тяжкі то були часи для українства в Росії. В Києві правив тоді „удільний князь" в особі брусоватого „фельдфебля", ґенерал-ґубернатора Олександра Дрентельна. Він уродився 1820 р. і умер 15 липня 1888 р. на параді війська в день свята 900-ліття хрещення Русі в Києві. Від удару сонця злетів з коня на Михайлівській площі. В 1878 р. по вбивстві Мезенцева, шефа жандармів, заступив його місце. В нього, як то було на часі тоді в Петербурзі, також стріляв студент Мірський, але на наше нещастя промахнувся. За недовгий час його звільнили з шефа і ощастили „югозападний край" (частина України: Подільська, Київська і Волинська ґубернії).

Дрентельн був переконаний україножер, він обкладав інтересентів і своїх підвладних касарняною лайкою та ще до себе підібрав такого фактотума як всемогущий правитель канцелярії Меркулов. Це був такий сам як він ненавистник українців. Українське слово, друк і театр були загнані в підпілля і зустрічали непереносні перешкоди.

Без скреготу зубів, без скаженої піни Дрентельн не міг чути слова українець; українське слово або пісня виводили його з рівноваги. Але як на злість йому Київ тоді переживав немов якусь співучу психозу. Мій „палацовий хор" як його назвав Лисенко, не був поправді нічим особливим. Співали українські пісні по домах, садочках, на вулицях, на Владимирській горі, на Дніпрі, за Дніпром, в царському саду а навіть під самим носом Дрентельна в т. зв. „маріїнській рощі" коло царського палацу. Російської пісні не чути було зовсім, хиба часом заспівали москалі як машерували. Дрентельн міг тільки пінитися зі злости, бо такої сили, щоби цю стихію згамувати, не було.

От в таку то пору задумав Лисенко сформувати український хор і дати концерт з українських пісень. У вересні того-ж року запросив він до себе мене на пораду і розказав, що він ще тої ж зими задумав не тільки зложити український хор, але навіть виступити з ним на сцену і тим самим вивести українську пісню зорґанізовано на широкий світ. Спитав мене, чи обіцяю я йому свою поміч. Я радо обіцяв помагати цій добрій справі всіми моїми силами, але зараз подумав і сказав, чимже ж зможу я йому помогти. Отже вже — від-

повідає Лисенко — буде велика поміч, як дасте мені до хору таку силу як ваша Маруся, та ще декого з вашого гуртка, а далі поможете ще в дечому як прийде час. Про це повідомлю.

Яка була його програма і з чого він розпічне свою діяльність, він мені не сказав і на тім ми попрощалися.

III.

На Олександрівському спуску підносилися по обох боках тераси. На одній з них стояв памятник св. Володимира, а на другому т. зв. „Водолечебное заведеніе" — під назвою „мінеральні води" з купелями, кавказькими і заграничними природними і штучними мінеральними водами для пиття. Літом там кипіло життя як у кітлі, а з половини вересня до зими завмирало. Вікна і двері забивали дошками і зимою ці мінеральні води так засипало снігом, що їх зовсім не було видно.

Одного дня в кінці вересня, як лікувальню закрили, Микола Виталєвич зявився в дирекції закладу і просив видержавити йому до весни одну салю, де він поставить для огрівання піч. Директори були здивувані, на що здалася йому та саля і спитали його про це. Лисенко відповів, що він поставить там фортепіян і буде грати... Всім відомо, що мистці, артисти, особливо великі музики мають свої дивацтва. Чомуж — подумали директори — не мати їх Лисенкові? Бо деж таки: чоловік має люксусове помешкання в найліпшій частині Киева, в Липках, а зимою в якійсь дірі, та в снігу буде грати на фортепіяні. Умову підписали, Лисенко заплатив чинш а по кількох днях робітники внесли в наняту салю фортепіян; там вже була збудована добра кафлева піч.

IV.

Бувають в людській психіці такі протилежности, що їх тяжко пояснити. Бульдоґ Дрентельн, що як вже згадувано не міг знести самого слова Україна, приймав у себе в дома такого визначного українця як Лисенко. Він бував в домі Дрентельна, як гість, і приятелював з панею Дрентельн. Вона була трохи звихнена на пункті філянтропії і добувала правдою і неправдою гроші на свої заміри. Хотіла вона своєю діяльністю немовби відкупити звірство свого чоловіка.

Отже Лисенко задумав використати для своєї програми цю слабість п. Дрентельн і запропонував їй грошеву допомогу в такий спосіб: він дасть публичний фортепіяновий концерт, при чому відспівається кілька російських пісень, а для примани публики одну-дві українські звичайні пісоньки. П. Дрентельн приняла пропозицію з вдячністю. Тоді каже Лисенко:

„Якось треба зорґанізувати хор, а щоби це зробити, потрібно часу і дозволу адміністрації."

На це заявила п. Дрентельн рішуче, що ані її муж ані ґубернатор Гудим-Левкович в ніякому разі не дадуть дозволу, як тільки зайде мова про яку небудь українську пісню.

„— На щож вам — каже Лисенко — втручати в цю справу ґубернатора або мужа; переговоріть з Живоґлядовим (поліцмайстер), щоби він дивився на це через пальці і все буде гаразд.

В жовтні Лисенко знов попросив мене до себе. Передав він мені зміст цеї розмови з ґенерал-ґубернаторшею та повідомив, що все пішло гладко. Живоґлядов навіть з охотою згодився мені помагати особисто. Але за ніяку ціну він, Живоглядов, не може втаємничувати в цю справу нижчого персоналу поліції. З приставом т. зв. „дворцової части", до котрої належать мінеральні води, Лисенко поладнав справу і той ні до чого втручатися не буде. Тепер — каже до мене Лисенко — ваша черга робити, що знаєте, бо я тут не маю поняття, з котрого кінця зачати, щоби не скомпромітувати справи.

Я охотно взявся розвязувати цю неважку задачу. Помічником пристава був тоді Белевінський (молодший комісар поліції), а районовим (околодочним) Волошинський, оба українці, що часто приходили ніби по службі до моеї адвокатської канцелярії (умисне вечером) і кожний раз просили, щоби позволено їм зайти в помешкання та щонебудь їм заспівати. Отже з ними поладнав я справу при чарці і за кілька пісень. То були хлопці молоді і зовсім не подібні до московського поліціянта-держиморди.

На наше щастя зима розпочалася в першій половині листопада і так засипало мінеральні води снігом, що їх зовсім не було видно. Хід до них треба було прорізати в снігу коло стіни будинку купецького клюбу. Тунель прорізано і тут начинається найінтересніше явище. Якби хто мав терпеливість по 6-ій до 8-ої години вечора затриматися на Хрещатицькій площі, побачивши таку загадочну картину: Перед ярко освіченою фасадою купецького клюбу появляється сильветка мущини або жінки, що заходить за північну неосвічену стіну купецького клюбу і звідтам крізь відчинену в паркані мінеральних вод фіртку ниряє в сніг і щезає в темноті. По яких 3—5 мінутах зявляється друга постать і знов щезає в снігу. Таких постатей кожного вечора можна було нарахувати 40—50. По 8 годині і тіни щезають. Це пробиралися хористи до будинку, нанятого в мінеральних водах. Студент медицини Демуцький і курсантка Рушковська зорґанізували гурток університетської молоді і бестюжевських курсів, а декого запросив сам Лисенко. Наш хор дав Сторожевського, Марусю, і жінчину сестру Настю, котрих я відпроваджував кожного вечора таксамо розстрільною. Розпочалися проби, на котрих я був раз у раз присутній і навчання часто тягнулося до 1—2 години в ночі. Хористи так справно приходили на проби, як найкраще дисципліновані вояки. Набралося до 40 душ хористів, а крім того декількоро слухачів. Пісні були Лисенком записані в ріжних місцях, але це була капля в морі, бо народніх пісень на Україні була така маса, що не тільки один Лисенко але й сотні композиторів не вичерпалиби їх.

V.

Навчання хору було розбите на два періоди: Перший від 10 листопада до Різдвяних свят 1885

р., а другий від 8 січня до Великодня 1886 р. Наскільки я памятаю, вивчено тоді такі пісні:

1. На беріжку у ставка (Веснянка).
2. Кроповеє колесо вище тину стояло (Веснянка).
3. Стелися барвінку низенько.
4. Ой на горі василечки сходять.
5. Бють пороги, місяць сходить.
6. Туман яром, пшениченька ланом.
7. Ой післала мене мати, зеленеє жито жати..
8. Ой там, за горою, за перелазом.
9. Ой матінко, голубонько, розкоше моя.
10. Гарбуз мамцю качається, чогось дурень чіпляється.
11. Ой походжено, та поброжено, тай коло моря кіньми.
12. Ой гиля, гиля гусоньки на став.
13. Ой січ мати, ой січ мати, а великий луг батько.
14. Ой весна, весна, тай весняночка (Веснянка).
15. Ой щож бо то, та за ворон, що по морю крякає.

Російських пісень вивчено 3—4.

Перший концерт був визначений на третій день Різдвяних свят, в салі купецького клюбу. На афішах виписано 4 російські пісні і українські такі скромненькі як: „Гарбуз, мамцю, качається“, „Ой післала мене мати“. Українські пісоньки були надруковані дрібненьким шрифтом а російські великими літерами.

Ще далеко до визначеної 8 год. вечора саля була повнісенька і навіть прийшлося ставити додаткові крісла. Перший ряд заняли москалі, господарі клюбу і інші визначні особи.

Концерт розпочався нудною російською піснею: „На дальнєм горизонтє, скволь нєжний ночной туман“, а друга пісня бойова: „Смело, свабодно взлєтает орьол крілатий...“, а кожний куплет кінчався словами: „Смєло, смєло когті в тєло“ (натяк на двоголового орла). Далі полилась українська пісня: Бють пороги, а там веснянки і т. д. Успіх був кольосальний; леди проломано, заморожені, якби здавалося, перші ряди ожили і виказали не менше захоплення як українська молодь.

Моя дочка Маруся і попівна з Білої Церкви Ришковська викликали ентузіязм публики прямо нечуваний. На мене спів доньки не зробив враження, бо чув я його в дома. Але спів попівни тямлю вже 50 літ. Чув я богацько дечого в Петрограді, Москві, а потім і в Києві, але чогось подібного як оцей спів п. Ришковської не чув я ні до того часу, ні потім.

Як хор закінчив слова: „Та плинь селезеню, та плинь за водою“, виступила здорова як мур дівчина на середину салі. Лисенко дав тон і Ришковська заспівала: „Ой там на муріжку посаджу берізку виступцем...“. Тут сталося щось надзвичайного: Грянули оплески, оклики браво, біс, публика не дала Ришковській скінчити. Долоні тріщали навіть у найстарших осіб. Як публика трохи успокоїлася, Лисенко сказав: „Та дайтеж дівчині скінчити“. Публика далі кричить захриплими голосами „біс“. Врешті Ришковська доспівала свою партію а потім з Марусею проспівали дует: „Кроповоє колесо, вище тину стояло“.

Так славно кінчився перший концерт українського хору в Києві. Починаючи з того знаменного в історії української пісні дня, розпочалася для неї нова ера. Пісня вийшла на широкий світ. Після такого тріюмфу української пісні хористи вже менше скрадаючися приходили до мінеральних вод навіть невеличкими гуртками і співи розпочиналися вчасніше. В піст був визначений другий концерт і проби відбувалися в самому купецькому клюбі. Нічого й говорити, що білетів і на другий концерт знов не вистало і купецька саля була переповнена. В перших рядах було видно ґубернатора Гудим-Левковича, віцеґубернатора Баумґартена, паню Дрентельн, ґенерала Драґомірова, старшого предсідника судової палати, предсідника окружного суду і т. д. Концерт відбувся з таким самим як перше успіхом.

Рецензії і замітки

ЗА ДЕРЖАВНІСТЬ. Матеріяли до історії Війська Українського. Збірник 6. Каліш-Львів 1936. 8° вел., ст. 256 з 6 схемами і 59 світлинами. Видає Українське Воєнно-Історичне Товариство.

Коли ми в нашій рецензії на пяту книжку журн. „За Державність“ не могли стриматися від вислову якнайвищих похвал для вид-ва Укр. Воєнно-Історичного Т-ва, то новий збірник, шестий, не менше чарує нас своїм змістом і привабливістю. Нема сумніву, найліпші книжки і найвибагливіше видані в минулім році — це шестий Збірник „За Державність“ і „Історія УСС“ у вид-ві „Червона Калина“. З чудових і цікавих ілюстрацій, яких є в цім Збірнику на вставних картках крейдового паперу аж 59, можна уложити цілий альбом.

Видання цього числа журналу припало на 10-у річницю смерти Гол. Отамана С. Петлюри. На тему вождівства бл. п. С. Петлюри находимо тут натхненну щирою відданістю Тіням Небіжчика передову статтю широкознаного діяча і борця за визволення дорогої нам Батьківщини ґен. Вол. Сальського („Вожд з ласки Божої, Вожд-Мученик і його заповіт“). Пречудові ілюстрації в Збірнику зафіксовують видатніші події з життя С. П.

Поза тим в цім Збірнику находимо поважну скількість прецікавих споминів з Визвольної боротьби. Деякі з них просто клясичні.

Зима 1917. В однім з південних міст стояв укр. полк і мав завдання не пустити на Крим черв. москалів. В полку вдень праця, а ввечері старшинська родина збирається в старшинськім касині і безпечно бавиться. Вояк в найбільшій небезпеці все безпечний. Нічний алярм: в іншім поблизькім

місті загроза прориву. Часть полку сідає до ваґонів. Обізнані добре з военною штукою легко розбивають ворога і з тріюмфом повертають назад. І знову життя полку входить в звиклу колію. Розбитий ворог дістає сильну підмогу і розпалений пімстою підступно захоплює місто і полонить ціле старшинство. Обізнане добре з війною старшинство цілком необізнане з бандитськими методами мерзенного ворога. Арештованих, морених голодом, щоночі виводять ґрупами на вязничне подвіря і розстрілюють. Самозрозуміла животинна паніка перетворює безстрашних досі вояків на трусів. За кілька ночей всіх старшин перестріляли матроси, лише двох урятувалося божевільною по своїм замислу утечею. (Пор. Ф. Корольчук. „Спід розстрілу"). Чи не пригадує ця історія деяких місць з Іліяди чи Одисеї, а навіть з грецьких мітів?

Дуже цікаві спомини пор. П. Проценка („Украінізація на Північнім фронті"). Там є між іншим прецікавий привходячий момент — таємна нарада з франц. військ. аташе майором Маріно. Автор робить висновок, що „йшло тут про суперництво між військовими франц. і анґлійським аташе, а може мали місце якісь інші міркування". Нам здається, що якраз тут мали місце інші міркування і автор від тоді і до тепер не викрив, в чім ціла справа.

Дещо може закоротко, але живо й цікаво вийшли спомини іншого автора про 412 київ. п. дружину (Хв. Сумневич. „Дещо з укр. руху в 412 київ. п. дружині"); вона-то започаткувала укр. рух на Рівенщині. Знову ж інж. Ів. Гнойовий („З укр. руху Січеславської залоги в р. 1917") яркими барвами описує тяжку боротьбу українства з московщиною в іншім місці нашої Батьківщини. Всі ці спомини свідчать нам про одне: для творення укр. армії на місцях було зужито масу енерґії і праці, звязаних з великою небезпекою. Сумно, коли пригадаємо, що цілий здобуток того накладу праці пішов намарно.

Великої ваги і значіння спомини Старшого Військового Прокуратора (Ю. Киркиченко: „До історії укр. військового судівництва"). Не пригадуємо, щоби на цю тему ми зустрічали десь так цікаво і з поданням такої кількости матеріялу написані спомини. Тут же розчулюючий опис першого суду в рідній мові.

Два дальші розділи розпочатих в попередніх числах споминів ґен. д-ра М. Галина (Спостереження і враження військ. лікаря з часів світової війни і революції) читаються з великим заінтересованням. Перший з них: „Шпіони і шпіономанія" відноситься до нещасливої Галичини, що опинилася під чоботом зловорожого моск. окупанта. Другий розділ: „Пробудження нац. почуття укр. народу на фронті" дає багато спостережного фактичного і психольоґічного матеріялу і синтезу його та дуже цікавий для вдумчивого читача.

В цім Збірнику маємо закінчення „Нарису боротьби війська УНР на Лівобережжі" полк. ґенштабу В. Савченка. Останній розділ: „Загальні висновки" варто перечитати нераз.

Як продовження попередніх военно-іст. нарисів маємо в цім Збірнику надзвичайно цікаву і повчаючу II. частину „Боротьби за доступи до Києва" ґен. А. Пузицького. Починається вона від опису подій на мозирському і київському фронтах з кінця березня 19 р., тяжке але успішне посунення наперед аж до кульмінаційного пункту, заломлення фронту і відворот аж до опущення Коростеня.

2-ий розділ статті ґенштабу ґенерала Ол. Удовиченка: „Перемирря" („Від Дністра до лінії перемирря і відворот за Збруч") охоплює час від 18. X. — 9. XI. 1920. Автор доказує, що перемирря на поль.-укр.-большевицькім фронті в тих обставинах, в яких воно сталося, передрішало вже нашу відосібнену военну акцію. Якийсь з мемуаристів окреслив цей період виразом „Акт траґедії". Читач побачить по ознайомленню з тою енерґійною працею, що переводилася в часі перемирря в укр. війську, в тім завзятті битися до кінця, до загину, що не був це акт траґедії, а скорше „Лебедина Пісня" нашої армії. Богато й іншого цікавого, незнаного широкому громадянству є в цій статті.

Про ці дві статті мало сказати пару утертих фраз; по їх закінченню сподіваємося дати ширші їх огляди.

В цім Збірнику маємо дальші розділи „Матеріялів до історії 1-го кін. Лубенського ім. М. Залізняка полку" пполк. А. Марущенка-Богданівського. Опис дедалі стає рівнішим і докладнішим. Для описуваного періоду автор користає з свого денника.

Е. Юревич Кніґинецький подає невелику, але ґрунтовну розвідку, що стає прелюдією до історії Укр. Січ. Стрільців („Укр. мілітарні орґанізації перед світовою війною"), а П. Зленко дальші матеріяли до бібліоґр. показчика („Укр. Січові Стрільці").

Поручаємо це солідне видання нашим читачам і взагалі широким колам громадянства в надії, що вони належно оцінять працю і наклад Видавництва і своєю прихильністю спричиняться до моральної і матеріяльної його підтримки.

І. З.

Б І Б Л І О Ґ Р А Ф І Я

СПИСОК ЖЕРЕЛ ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ВИЗВОЛЬНОЇ БОРОТЬБИ 1914—1921 РР.

Ів. Ш.

Спогади. Ч. І. Каліш 1921. 16°, ст. 46. Вид. К-осв. відд. 3. Зал. стр. Дивізії „Тернистим Шляхом“, в 1.

Зміст: Ткач Ф. Заснування Казанської Округової Укр. Ради; Цілінський, пхор. Дещо про 1917-18 рік [Українізована 137 див.]; Шестопал, сотн. Київ в січні 1918 р.; Смутний В. В Київі [Муравйовські банди]; Тонін В. Борці за визволення України [Проти гетьмана]; Вірний. Слава Герою! [Осаул Белішко]; Шандрук, полк. 3-тя Зал. Дивізія і ґен. Удовиченко; Сердюк П. Спогад козака сердюка [Від Денікіна до Укр. Армії]; Шипко, хор. Великодній спогад [у камянецькому шпиталі]; Селіванівський, пор. Не всі ті Українці, що родилися на Україні; Однокоз. Згадка про бійку під Мяскївкою N. Спомин про смерть хор. Стеценка; Меркурій. З бойового життя 8. кінної сотні; Калюжний пор. Нова Ушиця; П-кий. Розвідка; І. З дорогих спогадів [3 Зал. див.].

Спогади, ч. II. Каліш 1922. 8° м., ст. 52+3. Вид. к.-осв. відд. 3-ї Зал. Стр. див. „Тернистим Шляхом“ в. V.

Зміст: Яровий коз. — Лютий 1920 року. [Курінь Вільної України]. Ш-ко хор. — Як ми вступили до Укр. Армії в 1920 р. Ш-ко хор. — Під Іванківцями 8 березня 1920 р. К. — Великдень 1920 року [1. Могилів. п.]. З-ко хор. — Мяскївка. З-ко хор. — Під с. Лозовою [1920. 3-тя див.]. Ш-ко хор. — Під Бучачем. Ш-ко хор. — Скільки вовка не годуй...[1920. Галичина]. К-к хор.— На Дністрі. Наступ. [1920. Галичина]. Бездольний. — Серед комуністів. Ш-ко хор. В заставі. Яровий Коз. — Під Сербами. Сарамака коз. — На бронепотягу. Зеленко Микола коз. — „Кампанія 1920 року. К. — Подорож. N. — Оповідання партизана. [3-я Зал. Див. Зимовий похід]. Коршнівський А. Дещо про боротьбу з жидів. погромами в 1919 році. Смутний Василь. — Свято „Залізного Хреста“. Загоруйко. — Не сила.

Спомин з Галицької Армії під большевиками. „Іл. календар Канад. Українця“ на 1922 р. Вінніпеґ Ман., 8°, ст. 89—91.

Винниця. 1919. Неґативне ставлення селянства щодо переходу Галичан до большевиків. Утеча до Ангела.

Спомин — казка. „Вісти з Лугу“. Львів 1936. 8°, ст. 73—76.

Присвячується С. Петлюрі.

Справа мирових переговорів з Великоросією. „Вільне Слово“. Зальцведель 1918. 4°, ч. 40/41, ст. 5—6.

Справа мирового договору на засіданнях Малої Ради. „Вільне Слово“. Зальцведель 1918. 4°. ч. 30. ст. 2.

З Москвою.

Справа мирового договору на засіданнях Малої Ради. „Вістник пол., літ. й життя“. Відень 1918. 4°, ч. 13, ст.188—189.

З Москвою.

Справа миру на зїзді Української Соціялдемократичної робітничої партії. „Вістник Союзу Визв. України“. Відень 1917. 4°, ч. 179, ст. 772—773.

З Центральними Державами.

Справа петлюрівської підпольної контррозвідки в м. Київі. „Пролетарская Правда“. 1922, ч. 197 (310).

Ширша інформація.

Справа полк. Василя Вишиваного. „Праця“. Прудентополіс 1935, ч. 31, ст. 2.

Утеча з Франції.

Справа Полуботківців. „Вільне Слово“. Зальцведель 1917, 4°, ч. 65, ст. 3.

За ґазетами.

Справа постачання. „Укр. Слово“. Станиславів 1920. ч. 16, ст. 4.

1920 рік — військо.

Справа розстрілу богданівців на засіданні Малої Ради і протести проти розстрілу. „Вістник С. Визв. України“ Відень 1917. 4°, ч. 43 (173). ст. 675—677.

Справа українізації війська. „Вістник Союзу Визв. України“. Відень 1917. 4°, ч. 36 (166), ст. 563—564.

Переговори з верховним Головнокомандуючим Брусіловом і иншими.

Справа, яка мусить бути вияснена. „Нов. Час“. Львів 1934. ч. 4. ст. 2.

З приводу двох книг Сушка і Чоботарева на тему, хто забив полк. Ю. Отмарштейна. Заклик до створення укр. громадського суду.

Справи полонених. „Укр. Прапор“. Відень 1919. ч. 7.

Справочна Книга Армії й Фльоти України. Київ 1918. 8°, ст. 64. Ц. 3 карб. Вид. „Військово-Наукового Вістника Армії й Фльоти“.

С. Р. Галичина та Соборна Україна. „Укр. Прапор“. Відень 1921, ч. 32.

Полемічна стаття щодо ідеольоґії Січових Стрільців.

С. Р. Рецензія на О.[меляновича]-П.[авленка] „Військовий Старшина“ (Підполковник) на еміґрації. 1926. „Нац. Думка“. Прага 1927. 8°, ч. 2, ст. 38.

С. С. в січні... — ...грудні події. „Стріл. Календар“ на 1920 р. Староконстантинів 1919. 32°, ст. ст. 4. 6. 8. 10, 12, 14, 16, 18, 20, 22, 24, 26.

Хронольоґічний календар боєвим подіям Січових Стрільців.

С. С. В третю річницю бою під Мотовилівкою 1918. 18 — XI. 1921 рр. „Нове Життя“. Олександріє 1921, ч. 95, ст. 3—5.

С. С. Національна честь. (В четверту річницю бою під Мотовилівкою 18. XI. 1918 — 18. XI. 1922). „Укр. Сурмач“. Калиш-Щепіорно 1922, ч. 39, ст. 2. Січові Стрільці.

С. С. Нежданa підмога. „Нов. Час“. Львів 1927, ч. 44.

С. С. Регабілітація світлого імени Головного Отамана Військ Української Народньої Республики

Симона Петлюри. Другий Інтернаціонал про погроми на Україні. „Укр. Інвалід". Каліш 1928. 8° в., ч. 9/10, ст. 15—16.

Ставничий Іван, др. Українські завзятці. (Картина з недавно минулого). „Літопис Ч. К." Львів 1931. 4°, ч. 2, ст. 10.

1914. Пасмо Верецьки. Гер. смерть 23-ох укр. леґіонерів. Проти москалів.

Стаднюк Г. Свято Петлюри в Київі. „Укр. Нива". Луцьк 1936, ч. 1, ст. 3.

Становище українського делеґата з Австрії на соціялістичній конференції у Стокгольмі. „Вістник Союзу Визв. України". Відень 1917. 4°. ч. 158, ст. 443—444.

Справа миру з Центр. Державами.

Старий [Удовиченко Микола]. Спогади про О. М. Пилькевича. „Наша Зоря". Каліш 1923. 4° в, ч. 31/33, ст. 14—19.

Старий Сірожупанник. Наші герої. Коротенька історія Сірої дивізії. „Нова Україна". Камянець на Поділлю 1919. ч. 4, ст. .

Просторий опис, факти, але мало дат.

Старицька-Черняхівська Л. Памяти юнаків-героїв, замордованих під Крутами. „Вістник пол., літ. й життя". Відень 1918. 4°, ч. 15, ст. 224—225.

Старосольський Володимир, др. проф. Промова. „Укр. Скиталець". Відень 1923. 8°, ч. 1 (23), ст. 48—52.

На святі в память Мельничука і Шеремети.

Старосольський Володимир, проф. др. Стрілецьким Шляхом. Промова, виголошена на Святі Стрілецької пісні у Львові дня 24 лютня 1935 р. „Новий Час". Львів 1935, ч. 41, ст. 4—5.

Старосольський Юрко. На Маківці. (Із пластової прогулька „Лісових Чортів"). „Кал. Червоної Калини" на 1930. Львів 1929. 8°, ст. 10—11.

Враження.

Старченко О. В. 11 днів героїчної боротьби. (Спогади київського залізничника). „Вісти", Харків 1927, ч. 257.

Боротьба за київські залізничні майстерні.

Старчук І. Дещо про стрілецьке мистецтво або проба праці в тім напрямі. „Укр. Слово". Львів 1916, ч. 92, ст. 2.

Старший десятник С. С. Турок причиняється до побіди. „Календар Черв. Кал." на 1937 р. Львів 1936. 8°, календаріюм — березень.

1. 1918. С. С. у Києві. Гер. вчинок. З іл. Подав б. сотн. С. С. П. Пасіка.

Старшина — повстанець Таценко Мусій. „Лицарі і Мученики" Ів. Зубенка. Каліш 1923. 8°. Збірник 2, ст. 13.

Зеленовець. Трипілля. 1917—1921.

Статут „Вільного Козацтва". „Розсвіт". Раштат 1917. 4°, ч. 89/90, ст. 1—2.

Статут внутрішньої служби. [Камянець 1919]. 8°, ст. VIII + 195 + 5 з окл. Ц. 20 грив. Видання Відділу Навчання Військ Головного Управління Ґенерального Штабу.

Статут Всеукраїнської спілки Військових Інвалідів У. Н. Р. Тарнів 1921. 8° м., ст. 28+4.

Статут Військового Тов. „Одеський український Військовий Кіш". [Одеса 1917]. 16°, ст.

„Статут Громади Старшин" 6-ої стріл. дивізії [??]. Друк на машинці. Ціна 30 марок.

Статут „Громади Старшин 6-ої Стрілецької Дивізії". М. Олександрово на Польщі 1921. 16°, ст. 32. Видання „Громади Старшин 6-ої Стріл. Дивізії". Бібліотека „Громади Старшин 6-ої Стріл. Дивізії". Випуск 2.

Статут залогової служби. Львів 1920. 8°, ст. 120. Видання Управи Навчання Війська Ґен. Штабу.

Статут муштровий [Муштровий Статут] для легкої пушкової і гавбічної артилерії. Частина 1. Навчання при гарматі. [Камянець Под. 1919], м. 8°, ст. 58. Видання Відділу Навчання військ Головного Управління Ґенерального Штабу. Ц. 15 гр.

В кінці на 3-х стор. словничок термінів, українсько-московський.

Статут польової служби. Перемишль 1920. 8°, ст. 232. Видання Управи Навчання військ Ґен. Штабу.

Статут Товариства бувших військових Армії У. Н. Р. [??]. 32°, ст. 8. Друкарня В-ва „Чорномор".

Статут Товариства бувших вояків Армії У. Н. Р. Каліш 1925. 16°, ст. 10.

Статут Товариства Симона Петлюри, Голови Директорії, Головного Отамана військ Української Народньої Республіки. Варшава [?]. 16°, ст. 16.

Статут Т-ва Українського Клюбу Військового імени гетьмана Павла Полуботка у Київі. „Вісти з У. Ц. Р." Київ 1917, ч. 2; „Розсвіт". Раштат 1917, ч. 40.

Статут Української Армії. „Розсвіт". Раштат 1918, 4°, ч. 7, ст. 2.

Статут Українського Військово-Історичного Т-ва [Львів] 1920. 16°, ст. 8.

Статут Українського Воєнно-Історичного Товариства [??]. 16°, ст. 6+7+1.

Теж і в польській мові.

Статут Українського Ґімнастично-спортового Товариства „Січ". [Камянець на Поділлю] 1919. 32°, ст. 32.

Статут Українського Національного Козацького Т-ва. „Укр. Козак". Біла Церква [Мінхен?] 1925. в. 8°, ч. 5.

Степан Велитович, четар УСС. „Календар Черв. Кал." на 1922 р. Львів 1922, 8°, ст. 125—126; „Приятель Укр. Жовніра" — кал. на 1923 р. Львів 1922, 8°, ст. 125—126.

Короткі біоґр. дані. Гер. смерть.

Степан Маланчук. „Літопис Ч. К." Львів 1936 4°, ч. 6, ст. 22: Посмертні згадки.

Некрольоґ, з портретом.

Степан Мельничук. „Укр. Скиталець". Відень 1922. 8°, ч. 21, ст. 30.

Причинки до біоґрафії.

Степанів Олена. Жінка-вояк. „Назустріч". Львів 1934, ч. 12, ст. 3.

Характеристика, з 4 іл. та портретом.

Степанів Олена. З воєнних усмішок. „Календар Черв. Калини" на 1935 р. Львів 1934. 8°, ст. 17—19.

Зміст: 1. Моя торністра. 2. Перший стріл. 3. Старшинська шабля. Всі нариси з життя авторки — УСС.

Степанів Олена. Напередодні великих подій. Власні переживання і думки. 1912—1914. Львів 1930. 8°, ст. 48. В-во „Черв. Калини".

З іл. і портретом.

Степовенко Микола. „Українські Січові Стрільці“ на Волині. „Червона Калина“, збірник. Львів 1918. 8°, ст. 118—126.

Степовий В. Перші роковини захоплення Вознесенська Армією Української Народньої Республики. „Визволення“. Львів 1921. 8°, ч. 1/2, ст. 18—20.

Стефанишин Антін. Крижопіль. Фраґменти з бою 1-го пробоєвого Гуцульського куріня на Великій Україні. (З дневника). „Календар Черв. Калини“ на 1924 р. Львів 1923. 8°, ст. 144—150.

19. VIII. 1919 — 1. IX. 1919. Проти черв. москалів.

Стефанів Гнат, полк. За Львів. „Укр. Скиталець“. Відень 1923. 8°, ч. 43/44, ст. 8—12.

Стефанів Зенон, б. підхор. УГА. Два роки в Українській Армії. „Літопис Ч. К.“ Львів 1932. 8°, ч. 9, ст. 8—10; ч. 10, ст. 9—13; ч. 11, ст. 13—16; ч. 12, ст. 6—8.

З Коломиї до Києва, до СС, і до Славянська, до Запорожського корпусу. 3-я „Клеметна ватага“ 2-го Запор. корпусу. Життя і походи СС-ів з 2-м Запор. полком. Відїзд 3-го куріня до Білої Церкви. Повстання проти Скоропадського. Бій під Мотовилівкою. Походи з 9 бриґадою УГА: Чортків, Гусятин, Браїлів, Винниця, Калинівка, Бердичів, Бровки, Балта, Чечельник, ЧУГА. Лятичів, Проскурів. Роззброєння. Тухоля.

Стефанів Зенон. Від Славянська до Тухолі. Спомини підхорунжого. З передмовою д-ра Андрія Чайковського. Коломия 1933, м. 8°, ст. 60. Накл. „Бувальщина“ в Коломиї.

Передрук попередного артикулу з „Літопису Ч. К.“ за 1932 р., чч. 9—12. Зміст той самий.

„ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

ІЛЮСТРОВАНИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

IX. річник / Число 4. / Квітень 1937.

ЗМІСТ:

Редаґує: *В. Софронів-Левицький.* Відповідальний редактор: *Петро Пасіка.* З друкарні Наукового Т-ва ім. Шевченка.